

Гаскевич Д.Л.

КЕРАМІКА “САМЧИНСЬКОГО” ТИПУ ТА ПРОБЛЕМИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ БУГО- ДНІСТРОВСЬКОЇ НЕОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті подається історіографія виникнення різних періодизацій буго-дністровської культури, на основі чого робиться висновок про відсутність чітких критеріїв виокремлення самчинської та савранської фаз (періодів) у її розвитку. Аналізуючи матеріали 5-ти поселень, які В.М. Даниленко вважав “чистими” самчинськими, автор конкретизує ознаки кераміки самчинського типу та доводить недоцільність виділення окремого самчинського періоду у місцевому неоліті.

Вступ

Буго-дністровська культура (далі – БДК) доби неоліту була виділена В.М. Даниленком близько півстоліття тому під назвою “південнобузька”. Згодом, після досліджень В.І. Маркевичем неолітичних пам'яток на Дністрі, з'явилася її сучасна назва. Відтоді БДК постійно привертає увагу українських та закордонних археологів як явище, що органічно поєднує в собі риси, притаманні неоліту двох різних світів – давньоземлеробської людності Балкан та Подунав'я і місцевих мешканців Північного Причорномор'я. Але у конгломераті культурних традицій буго-дністровського неоліту В.М. Даниленко відмічав іще одну складову, походження якої він пов'язував з територіями, розташованими на північ від ареалу культури. Найяскравішим проявом цієї складової він вважав кераміку “самчинського” типу, яку в самих загальних рисах охарактеризував як округлодонний посуд, прикрашений гребінцевим орнаментом. Появу цього посуду у Побужжі дослідник пояснював “руйнацією багатьох традицій буго-дністровської культури і заміною їх примітивнішими нормами, обумовленими інфільтрацією племен дніпро-донецької культури” [Даниленко, 1969, с. 28]. Відтинок часу від початку “інфільтрації” північного населення до моменту, коли “відновилися” традиційні риси буго-дністровського інвентарю, був виділений В.М. Даниленком у окрему “самчинську” фазу розвитку БДК.

Незважаючи на критику періодизації культури, запропонованої В.М. Даниленком, та появу нових її періодизацій [Маркевич, 1965; 1974; Телегін, 1968, с. 191; 1977], виділення самчинської фази (періоду) не викликало заперечень понад три

Gaskevych D.L.

THE “SAMCHYNTSI” TYPE POTTERY AND PROBLEMS OF PERIODIZATION OF BUH-DNISTER NEOLITHIC CULTURE

десятиліття. Але у 1990-их роках Н.С. Котова піддала сумніву усталену концепцію походження самчинських традицій, побачивши їх генезу у неоліті степового Подоння та Приазов'я, а в монографії “Неолитизация Украины” взагалі відмовилася від виділення окремого самчинського періоду БДК [Котова, 2002, с. 22]. Трохи раніше аналогічну періодизацію, в якій відсутня самчинська фаза, запропонував для дністровських пам'яток БДК К.-П. Вехлер. Утім для пам'яток долини Південного Бугу він зберіг окремих самчинський період [Wechler, 2001, s. 26-63]. Отож постало питання, яка з періодизацій краще відбиває специфіку неолітичних знахідок Побужжя та Подністров'я.

Перш ніж спробувати дати відповідь на це питання, розглянемо принципи формування всіх наявних періодизацій БДК, звертаючи особливу увагу на періоди (фази), що відповідають самчинській та савранській фазам В.М. Даниленка.

Самчинська фаза у періодизації БДК В.М. Даниленка

Свої дослідження неоліту Побужжя В.М. Даниленко розпочав у 1949 р. розкопками пам'яток Мельнична Круча та Саврань (комплекс 1). Матеріали кожної з них розглядалися як гомогенні. При цьому аналоги знахідкам із Саврані дослідник побачив у матеріалах раннього Трипілля (Сабатинівка II), а Мельничної Кручі – у матеріалах неолітичних поселень Надпоріжжя (Собачки, Вовчок, Вовницька Лівобережна, Стрільча Скеля (нижній шар), Сурський Острів II). Схожість останніх підтверджувалася ще й наявністю в Мельничній Кручі виразного комплексу крем'яних виробів кукрекської культурної традиції. На підставі цієї синхронізації В.М. Даниленко

припустив гостродонність посуду Мельничної Кручі, що мало відрізняти його від пласкодонного посуду Саврані. Отже, Саврань було віднесено до пізнього етапу місцевого неоліту, який безпосередньо передує Трипілля, а Мельничну Кручу – до раннього неоліту, можливо спорідненого з сурською культурою [Даниленко, 1957].

У 1955 р. роботи проводилися на пам'ятках Саврань, Березовська ГЕС, Жакчик, Завалля та Миколина Брояка. У матеріалах трьох із них – Жакчика, Завалля та Саврані (розкоп 3, або “кухонна купа”) дослідник уперше на Південному Бузі зіткнувся з відносно численними залишками посуду, прикрашеного гребінцевим орнаментом. За аналогіями з неолітом Надпоріжжя цю кераміку він зіставив із пізніми сурськими поселеннями Гирло Самари (Ігрень), Вовчок, Стрільча Скеля, і, відповідно, припустив її гостродонність. З ранніми сурськими поселеннями було зіставлено безкерамічний пункт Березовська ГЕС, у крем'яному комплексі якого були присутні кукрекські вкладні, мікропластини та сегмент [Даниленко, 1955/8, № 2681, с. 20-25]. Таким чином, у 1955 р. вперше сформувалася тричленна періодизація БДК – з раннього безкерамічного періоду, синхронного ранній сурській культурі, середнього періоду з імовірно гостродонним посудом, орнаментованим гребінцевими відбитками, синхронного пізнім сурським пам'яткам, та пізнього передтрипільського періоду з як гостродонним, так і першим пласкодонним посудом, прикрашеним лінійними композиціями.

У 1957 р. В.М. Даниленко переніс свої дослідження на дещо північніші території Побужжя, де в попередні роки низку неолітичних пам'яток виявив П.І. Хавлюк. Одержані результати поточнили тричленну періодизацію 1955 р. Зокрема на пам'ятці Сокільці II вперше було виявлено посуд з добре заглаженими поверхнями червоно-бурого кольору, виготовлений із глини зі значною домішкою мушлі. За цими ознаками дослідник зіставив його з найранішою сурською керамікою і відніс до раннього керамічного періоду неоліту Побужжя, названого ним “сурським”. Ранній час побутування цієї кераміки підтверджувався і її найглибшим стратиграфічним розташуванням на пам'ятках Сокільці II та Сокільці VI [Даниленко, 1958/5, № 3403, зош. 1, с. 45, 47]. Середній період був представлений вже достовірно гостродонним гладкостінним посудом сірого кольору з домішкою жорстви у глині, прикрашеним гребінцевим орнаментом. До пізнього неоліту було віднесено орнаментовану

“передтрипільськими” лінійними композиціями кераміку переважно чорного кольору, представлену двома типами: “кухонними” S-подібними гостродонними горщиками із глини зі значною домішкою трави та “столовими” пласкодонними ребристими посудинами із глини з домішкою дрібного піску, або без будь-яких домішок. Так уперше як визначальну рису у періодизації БДК крім орнаменту та форми було використано склад керамічної маси.

Врахування нового параметру, а також стратиграфії пам'яток Заньківці II, Сокільці II та Сокільці VI призвело і до появи перших протиріч. Зокрема пласкодонна посудина № 4 із Сокільців II [Даниленко, 1969, с. 86, рис. 43: 1], зроблена із глини з незначною домішкою грубих органічних волокон і прикрашена “безсумнівно трипільським... криволінійно-змієподібним орнаментом”, мала всі риси кераміки пізнього неоліту, але була виявлена стратиграфічно нижче від залишків посуду з гребінцевими відбитками. В.М. Даниленко спробував пояснити це наявністю і в середньому неоліті як якісної “столової” кераміки, орнаментованої лініями, так і грубішої “кухонної” кераміки з гребінцевим орнаментом [Даниленко, 1958/5, № 3403, зош. 1, с. 48]. Другий приклад – посудина № 1 із пункту Щурівці-Поріг – мала гостре дно та гребінцевий орнамент, притаманні середньому періоду, домішку мушлі, притаманну початку неоліту, та складну лінійну композицію, характерну для кінця розвитку БДК (рис. 2). Протиріччя було зняте тим, що ні в польовій документації, ні в публікаціях домішка мушлі жодного разу не згадувалася, а лінійна орнаментация пояснювалася віднесенням пам'ятки до часу переходу від самчинської до савранської фази [Даниленко, 1969, с. 118].

Черговий раз періодизація БДК змінилася внаслідок польових досліджень багат шарових пам'яток Сокільці II, Сокільці VI, Базьків Острів та Митьків Острів, що тривали впродовж 1958–1961 рр. Виявлення в їх нижніх шарах значної кількості пласкодонних посудин, зроблених із глини з домішкою мушлі та грубих рослинних волокон, суперечило віднесенню такої кераміки до раннього неоліту та гіпотезі дослідника про поширення неоліту України зі сходу. Спроба дати пояснення цим фактам вилася в появу сумнівних реконструкцій частково збережених посудин як гостродонних та шиподонних [Гаскевич, у друці], а також спричинила поділ раннього періоду на 3 фази: більш ранні – скибінецьку та сокільцівську, серед знахідок яких мав переважати посуд з гострим дном, та печерську, з переважанням

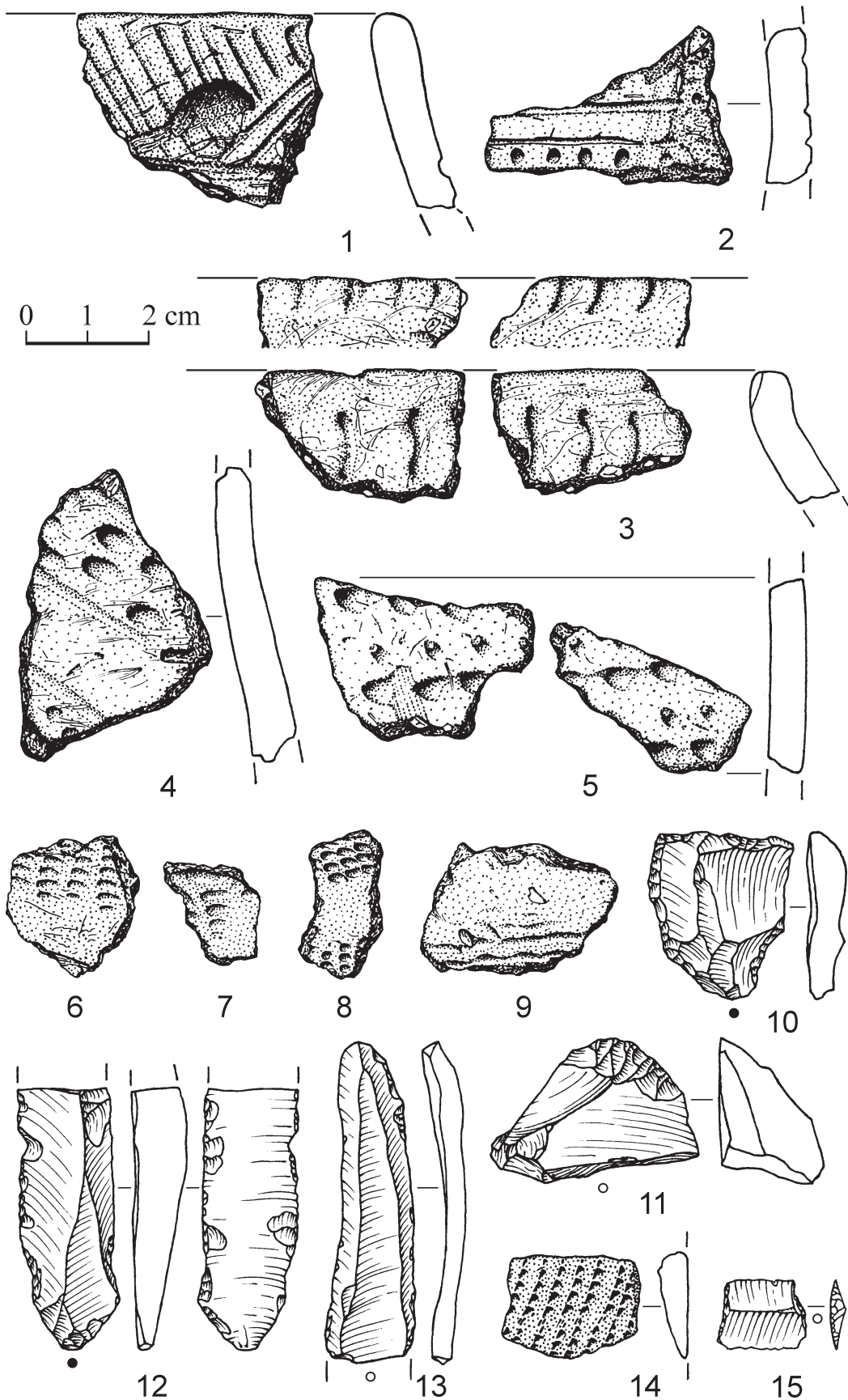

Рис. 1. Самчинці II (1-13), Завалля (14-15). Кераміка (1-9, 14) та крем'яні вироби (10-13, 15).
 6-9 – за фотографіями з польового звіту В.М. Даниленка [1958/5, № 3402, табл. I].
 Fig. 1. Samchyntsi II (1-13), Zavallia (14-15). Pottery (1-9, 14) and flint artifacts (10-13, 15).
 6-9 – according to photos from field report of V. Danilenko [1958/5, № 3402, табл. I].

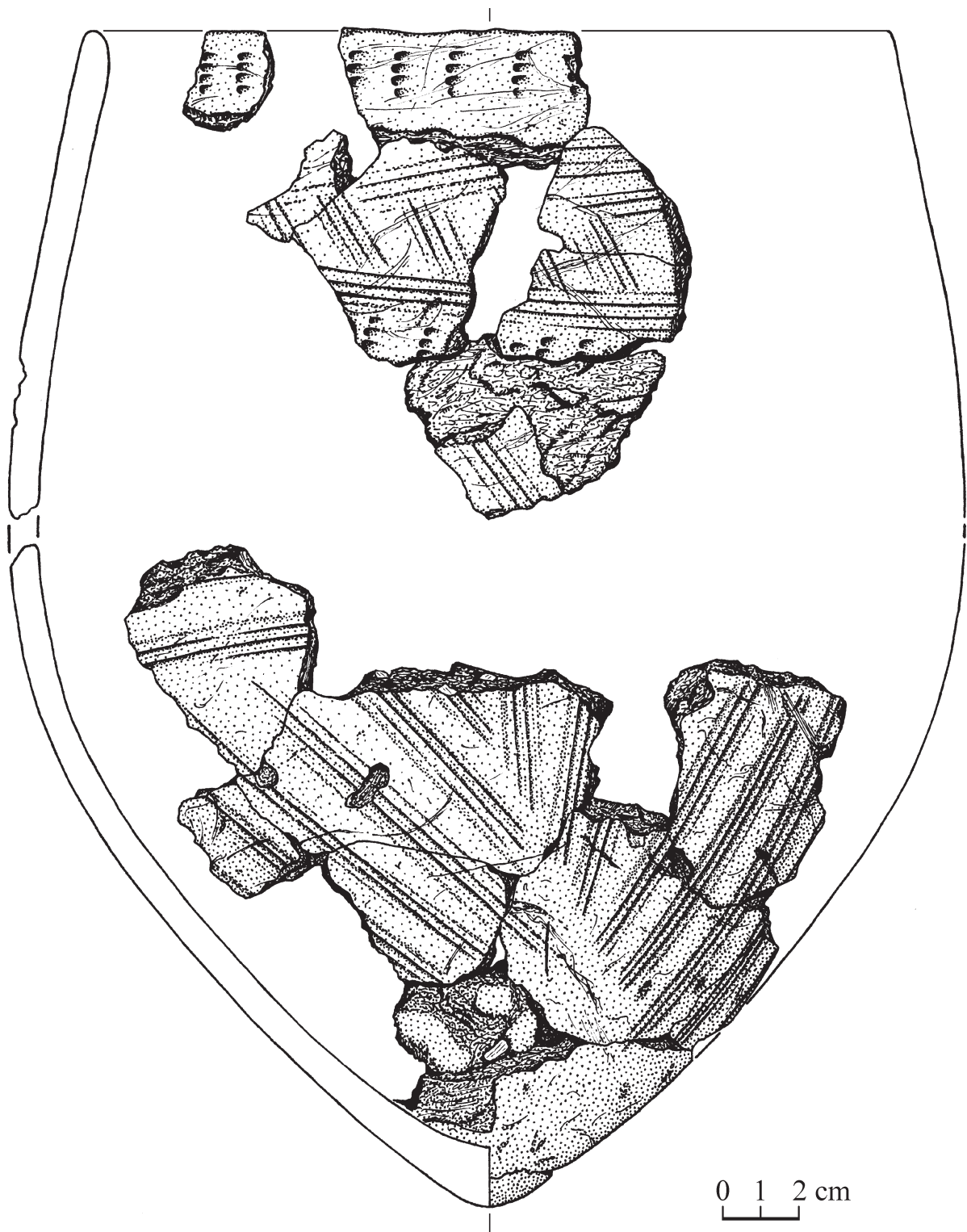

Рис. 2. Щурівці-Поріг. Графічна реконструкція керамічної посудини.
Fig. 2. Shchurivtsi-Porig. Graphic restoration of the ceramic vessel.

пласкодонної кераміки. Відмінності між їх матеріалами дослідник пояснював появою нових форм та орнаментів, викликаною поступовим посиленням впливу крішських традицій. Оскільки “нішу” гостродонного посуду було закріплено за найранішими пам’ятками, кераміка самчинської

фази починає характеризуватися як майже виключно округлодонна, хоча реально на цей час гострі та округлі самчинські денця були представлені приблизно однаковою кількістю. У свою чергу, поясненням зміни печерської фази з переважно пласкодонним посудом самчинською

фазою з округлодонними посудинами стала ідея про експансію північних племен, що на якийсь час перервали традиційні балканські та карпато-дунайські зв'язки місцевого неолітичного населення [Даниленко, 1969, с. 153]. Оскільки пласкодонна печерська кераміка не відповідала уявленню дослідника про ранній неоліт, він об'єднав пам'ятки печерської та самчинської фаз у рамках другого, розвинутого періоду БДК. Втім, уразливість такого пояснення до певної міри визнавав і сам дослідник, відмічаючи “органічний зв'язок трьох перших керамічних фаз місцевого неоліту – скибинецької, сокільцівської та печерської” [Даниленко, 1969, с. 155]. Воно стане й головною мішенню критиків періодизації В.М. Даниленка [Tringham, 1971; Телегін, 1977].

Така трансформація уявлень В.М. Даниленка про періодизацію БДК дозволяє зробити висновок, що визначення більш раннього віку “самчинської” кераміки з гребінцевим орнаментом відносно савранської кераміки з лінійним орнаментом ґрунтувалося у нього на нехитрій логіці: ранне Трипілля з лінійною орнаментациєю кераміки виростає на ґрунті місцевого неоліту; отже, лінійна орнаментация має бути молодшою за гребінцеву, аналоги якій у ранньому Трипіллі відсутні.

Виходячи із сучасних знань про розвиток неоліту Східної Європи ми можемо впевнено говорити про відсутність генетичного зв'язку між Трипіллям та БДК, що спростовує зроблене В.М. Даниленком ототожнення лінійної орнаментациї з пізнім неолітом. Відповідно і проведене за цією ознакою хронологічне відокремлення самчинської кераміки від савранської стає безпідставним. За умови відсутності радіовуглецевих дат більш ранній вік самчинських пам'яток В.М. Даниленко міг визначити на підставі синхронізації з іншими культурами, базованими на виявлених імпортах, або за даними прямої стратиграфії. Так у самчинському шарі Базькова Острова було знайдено залишки двох посудин культури лінійно-стрічкової кераміки (далі – КЛСК), прикрашених “нотним” орнаментом. Але на жодному савранському поселенні або в савранському шарі багат шарових поселень жодного інокультурного виробу В.М. Даниленко не зафіксував. Прямую стратиграфію самчинських та савранських нашарувань він спостеріг на трьох пам'ятках: Базьків Острів, Соکیلці II, Заньківці II [Даниленко, 1969, с. 65, 83, 89]. При цьому тільки для Базькова Острова дослідник зауважив наявність стерильного прошарку, потужність якого, проте, не поточив. Наразі всі три згадані поселення затоплені підпірними водами

Глибочецької та Ладизинської ГЕС, отже, перевірка цих даних польовими методами неможлива.

Самчинська фаза у періодизації БДК В.І.Маркевича

У періодизації буго-дністровських пам'яток Подністров'я, розробленій В.І. Маркевичем, заньковецькій фазі неоліту Побужжя відповідає перша фаза, скибинецькій і сокільцівській фазі – друга, печерській – третя, самчинській – четверта, савранській – п'ята [Маркевич, 1965; 1974]. Четверта фаза представлена лише одним пунктом – горизонтом “а” шару 1 пам'ятки Сорока I. Але у своїй рецензії на монографію В.І. Маркевича Д.Я. Телегін відмітив, що у ранніх публікаціях автора розкопок матеріали шару 1 цього поселення розглядалися як єдиний гомогенний комплекс. З цього він зробив висновок, що розчленування шару 1 на самчинський та печерський горизонти було зроблене в лабораторних умовах, через багато часу після закінчення робіт, – що може свідчити про відсутність на пам'ятці чіткої стратиграфії [Телегін, 1977, с. 89]. Отже, підставою для виділення комплексу Сорок I, 1а в окрему фазу стала вже опублікована на той момент характеристика знахідок самчинської фази буго-дністровських пам'яток Побужжя. Оскільки матеріали Сорок I, 1а не датувалися методом С-14, і в колекції цього комплексу відсутні імпорти, хронологічне положення пам'ятки відносно інших неолітичних поселень регіону визначалося на типологічних підставах, за аналогією з періодизацією В.М. Даниленка.

Самчинський період у періодизації БДК Д.Я. Телегіна

Головною відмінністю періодизації Д.Я. Телегіна від попередніх періодизаційних схем стало об'єднання трьох перших керамічних фаз БДК В.М. Даниленка в один ранній, або “печерський”, період. Підставою для цього стала наявність у їх матеріалах імпортової кераміки культури Кріш та місцевої кераміки зі специфічним крішським орнаментом. Дві наступні фази – середньонеолітична “самчинська” та пізньонеолітична “савранська” – зберегли своє значення та назви, утворивши відповідні періоди. Розглядаючи підстави для їх виділення, дослідник уперше наголосив на відсутності жорсткої залежності між формою дна посудин та їх віком. Аналіз його публікацій свідчить, що виділяючи періоди БДК, він повністю відмовився і від врахування специфіки формівних мас кераміки [Телегін, 1968, с. 191; 1977; Телегін, 1990, с. 10].

Таким чином, у періодизації Д.Я. Телегіна визначальною рисою став орнамент.

Розуміючи слабкість аргументації В.М. Даниленка щодо хронологічного відокремлення самчинського періоду від савранського, Д.Я. Телегін для останнього вводить нову ознаку – наявність накольчастого орнаменту. Це дозволило досліднику поширити на неоліт Південного Бугу закономірність, простежену ним у матеріалах Надпоріжжя та Середнього Подніпров'я, де посуд з гребінцевими відбитками поступово заміщається посудом з накольчастим орнаментом. Утім, слабким місцем цієї синхронізації є майже повна відсутність накольчастого орнаменту у савранській кераміці за межами Степового Побужжя, а також широке використання наколів у орнаmentaції посуду печерського періоду всього ареалу БДК.

Пам'ятки з самчинською керамікою у періодизації БДК К.-П. Вехлера.

У своїй узагальнюючій праці з неоліту степової зони Східної Європи К.-П. Вехлер поставив завдання створити єдину шкалу синхронізації неолітичних культур регіону. Для цього він перевіряє достовірність періодизаційних схем кожної з них, зокрема періодизацій БДК В.М. Даниленка та В.І. Маркевича. Методом такої верифікації став стандартизований опис мотивів орнаменту керамічного посуду з наступним визначенням їх наявності та частоти використання на кожній пам'ятці. Якщо показники пам'яток певного періоду або фази демонстрували високий рівень подібності між собою та відмінність від показників інших періодів або фаз, К.-П. Вехлер вважав їх групування обґрунтованим. Якщо ж подібними виявлялися матеріали пам'яток різних фаз – він їх об'єднував в одну, намагаючись додатково аргументувати це даними хронології та/або синхронізації з одною із добре датованих культур [Wechler, 2001, s. 13-16].

Провівши аналіз публікацій 27-ми пам'яток Лісостепового та Степового Побужжя, К.-П. Вехлер дійшов висновку про високу ступінь подібності кераміки самчинської та савранської фаз В.М. Даниленка. Утім, наявність у самчинському шарі Базькова Острова імпортованих КЛСК, а в савранських пам'ятках степової групи – кераміки раннього Трипілля (Пугач 1, Пугач 2, Гард 3), не дозволила досліднику об'єднати їх в один період. Водночас для Подністров'я, де на савранських пам'ятках Сорока V та Тетереуке Ноуа XV була виявлена кераміка КЛСК, він таке об'єднання здійснив. Останнє виглядає не зовсім логічним, з

огляду на його ж спостереження, що типологічно савранська кераміка регіону (Сорока V, Цикинівка) тяжіє не до самчинського, а до печерського посуду (Сорока II, шар I) [Wechler, 2001, s. 27-30, 49-54].

Очевидним недоліком періодизації К.-П. Вехлера є те, що всі його типологічні спостереження робилися лише за опублікованими даними. Отже, залучений до аналізу матеріал був детермінований відбором авторів відповідних публікацій та якістю вміщених ними ілюстрацій. Особливо це стосується пам'яток Південного Бугу, кераміка яких, на відміну від дністровських, опублікована дуже неповно. Поза аналізом залишилися і технологічні особливості посуду.

Пам'ятки з самчинською керамікою у періодизації БДК Н.С. Котової

Іншим шляхом у побудові своєї періодизації БДК пішла Н.С. Котова. В її основу вона поклала стратиграфію та радіовуглецеві дати пам'ятки Базьків Острів. Цю пам'ятку у 1959 р. на площі більше 300 кв. м дослідив В.М. Даниленко. Він виділив тут три неолітичні шари: нижній – ранньонеолітичний, середній – самчинський та верхній – савранський. Причому нижній шар було зафіксовано лише у північно-західній частині пам'ятки, а два верхніх, у вигляді окремих скупчень матеріалів, – на всій дослідженій площі [Даниленко, 1969, с. 64, рис. 12]. Проаналізувавши польові креслення та шифри на знахідках колекції, Н.С. Котова дійшла висновку про наявність на північно-західній ділянці лише двох неолітичних шарів. Нижній вона зіставила з ранньонеолітичним, а верхній – із самчинським та савранським шарами В.М. Даниленка. Один шар, що містив знахідки самчинської та савранської кераміки, вона простежила і у південно-східній ділянці пам'ятки [Котова, 2002, с. 19-24].

Для Базькова Острова наразі існує серія з 7-ми радіовуглецевих дат, отриманих за зразками кістки у Київській лабораторії починаючи з 1998 р. Хоча щодо абсолютного віку цих дат неодноразово висловлювалися певні застереження [Товкайло, 2004; 2005, с. 44-49; Гаскевич, 2007; Kadrow, 2007, s. 254], для встановлення відносного віку пам'яток БДК вони, без сумніву, важливі. Наводячи ці дати у своїй монографії, Н.С. Котова для 5-ти з них повідомляє квадрат та глибину залягання зразка, для 1-ї – тільки глибину і для 1-ї – тільки квадрат. Усі 6 зразків, місце виявлення яких відоме, походять із північно-західної ділянки, де наявні матеріали всіх періодів. Дати, що були одержані за ними, утворили дві послідовності, відділені одна від одної розривом у приблизно 160 років (при

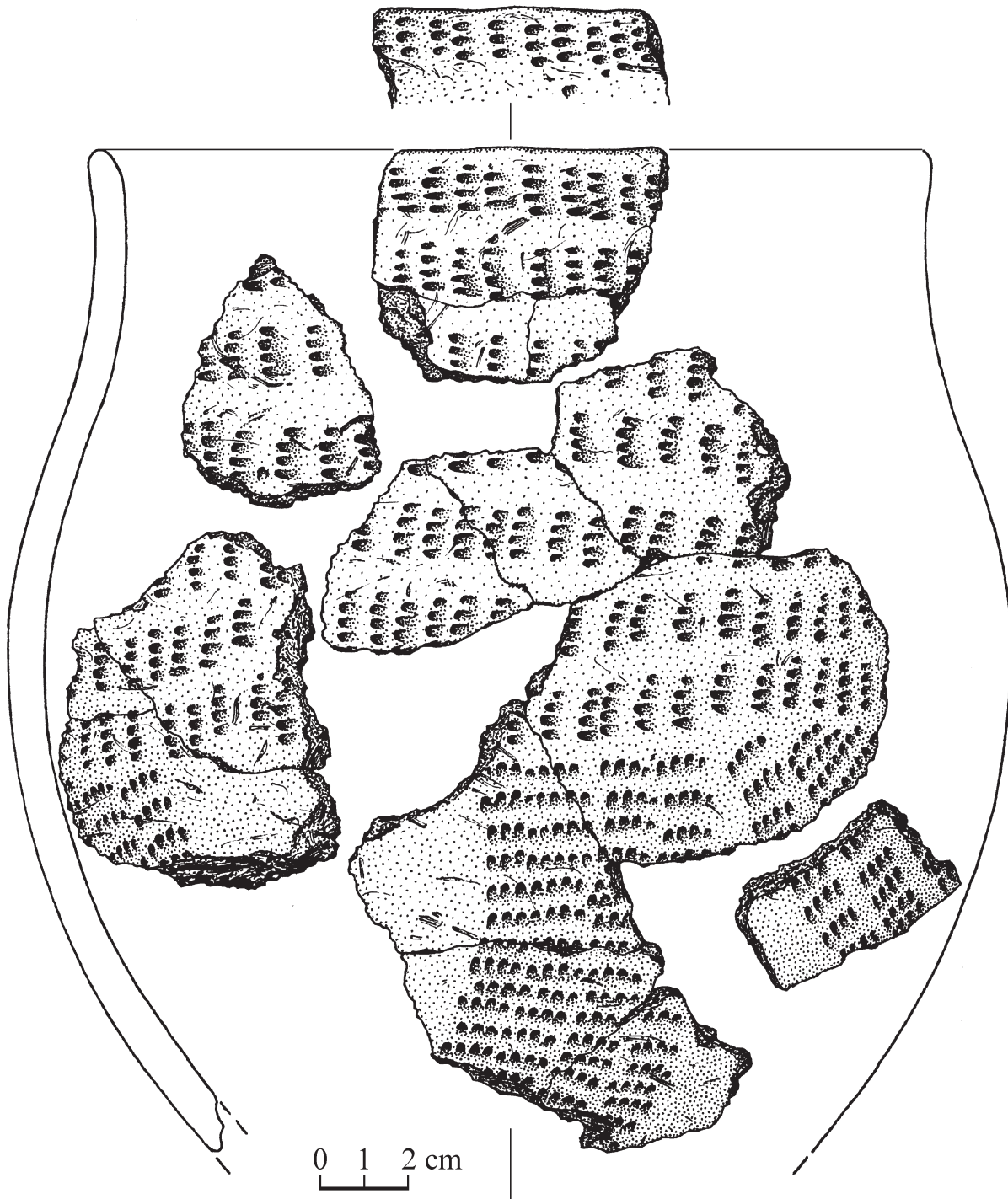

Рис. 3. Шчурівці-Поріг. Графічна реконструкція керамічної посудини.
Fig. 3. Shchurivtsi-Porig. Graphic restoration of the ceramic vessel.

калібруванні програмою OxCal 3.8 для базової ймовірності 95.4 % (2 σ)). Першу послідовність склали 4 давніші дати, отримані за зразками з показниками більших абсолютних глибин, а другу – 1 зразок, узятий із меншої глибини, та 1 зразок без зазначення глибини [Котова, Ковалюх, 2002, с. 92, 103-104].

Виходячи з висновку про двошаровість Базькова Острова та спираючись на дві групи його дат, Н.С. Котова виділила у розвитку всієї БДК два

періоди. Знахідки нижнього шару пам'ятки вона вважає еталонним комплексом першого періоду, а самчинські та савранські матеріали верхнього шару – другого. Через типологічне порівняння кераміки інших стратифікованих буго-дністровських пунктів з еталонними колекціями вона і для них виділила по два умовних шари. При цьому стратиграфічні дані В.М. Даниленка, який досліджував ці пам'ятки, вона ігнорує. На її думку, він не міг виділити на них шари через надто малу кількість

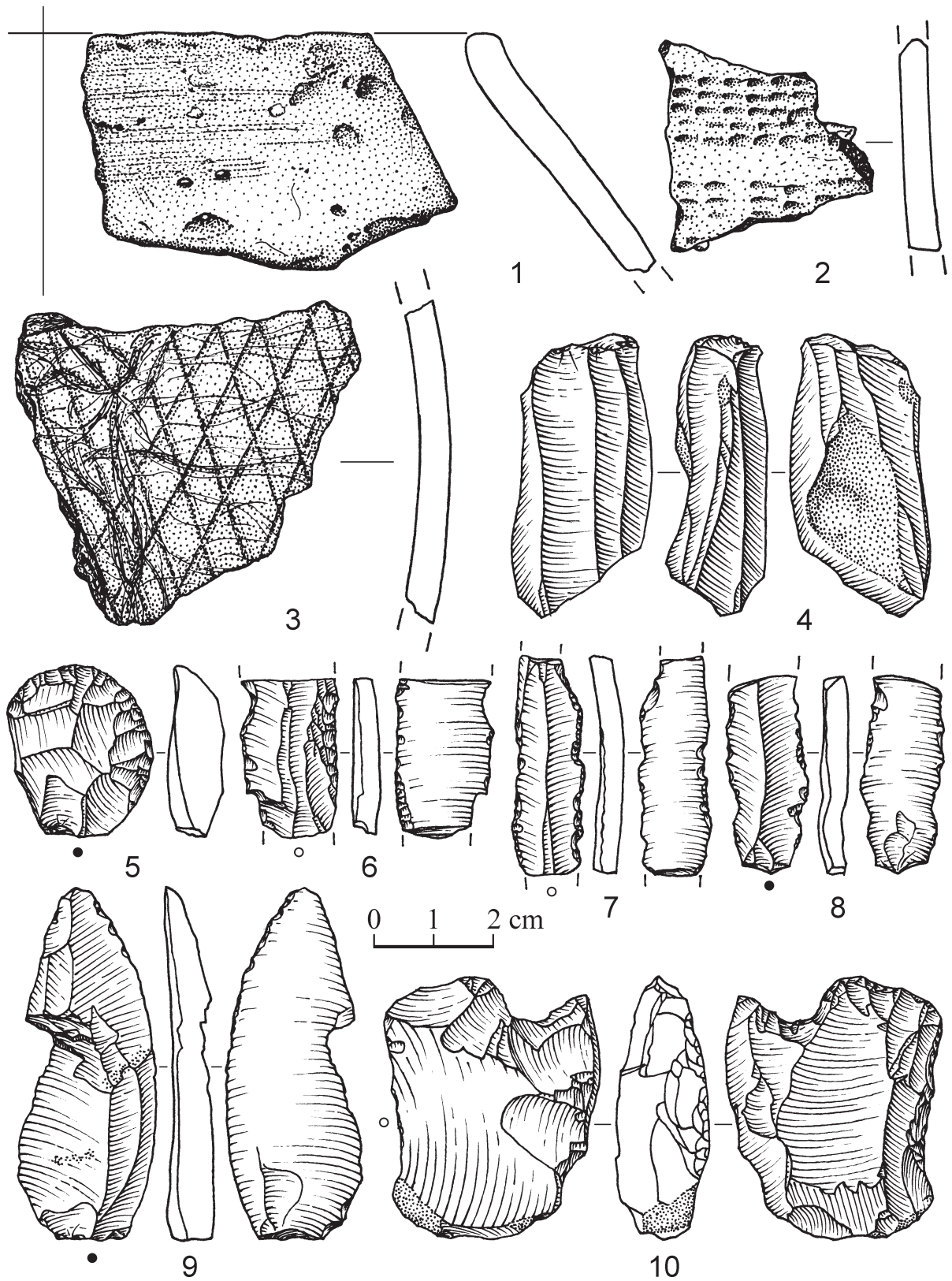

Рис. 4. Шчурівці-Поріг. Кераміка (1–3) та крем'яні вироби (4–10).
Fig. 4.. Shchurivtsi-Porig. Pottery (1–3) and flint artifacts (4–10).

та низьку концентрацію знахідок [Котова, 2002, с. 19-24].

Проте аргументація Н.С. Котової на користь її періодизаційної схеми містить ряд суттєвих недоліків.

У першій публікації дат Базькова Острова зазначено, що зразки для них відбиралися за глибинами, вказаними В.М. Даниленком для трьох виділених ним неолітичних шарів. При цьому 2 дати середнього (самчинського) шару виявилися старшими за 2 дати верхнього (савранського) шару, що в цілому підтверджує стратиграфію В.М. Даниленка [Відейко, Ковалюх, 1998]. Ці дати середнього шару Н.С. Котова пов'язала з ранньонеолітичними матеріалами нижнього шару на підставі їх залягання на однаковій глибині. Проте вона жодного разу не зазначила, що ранньонеолітична кераміка була виявлена на такій глибині саме у квадратах, з яких походять продатовані зразки. Це є важливим, адже судячи з польових креслень В.М. Даниленка, глибина залягання шарів відносно репера пам'ятки у різних її частинах суттєво відрізняється.

Достовірність відтвореної дослідницею стратиграфії викликає сумнів з огляду на погану збереженість колекцій пам'яток БДК Побужжя. Саме це, а не низька концентрація знахідок, могло завадити їй простежити шари, які В.М. Даниленко виділив як для Базькова Острова, так і для низки інших пам'яток. Приміром, згідно з інвентарним описом знахідок Сокильців VI [Даниленко, 1858/5, № 3406, кн. 1, с. 7-9, кн. 2, с. 9-17; 1959-1961/7, № 4425, кн. 10-11, с. 5-14], на пам'ятці було виявлено близько 430 фрагментів кераміки, з яких наразі у колекції наявні 81 фрагмент, тобто лише близько 19 % їх облікової кількості! Отже, стратиграфічні спостереження В.М. Даниленка, який оперував повним складом колекцій і мав можливість спостерігати розташування не лише кераміки, а й інших знахідок (зрештою, бачив геологічну ситуацію), заслуговують на більшу довіру.

Заперечення Н.С. Котовою наявності окремих самчинського та савранського шарів Базькова Острова, яке вона аргументує подібністю двох наймолодших дат пам'ятки, не можна вважати обґрунтованим, адже ці дати могли походити як з одного шару, так і з двох шарів, реальна різниця віку яких є меншою за статистичну похибку наведених радіовуглецевих визначень.

Огляд наведених періодизацій БДК засвідчує, що всі вони мають недоліки. Тому жодній із них наразі не можна віддати перевагу, а відтак не можна ні стверджувати, ні заперечувати виділення в окремий період пам'яток з “самчинською” керамікою.

Причину “патової” ситуації, що склалася, автор бачає у відсутності чітко визначених ознак для

віднесення матеріалів конкретних пам'яток чи шарів до самчинського або до савранського періоду. Внаслідок цього при побудові періодизаційних схем до однієї й тієї ж хронологічної групи потрапляли пам'ятки з типологічно відмінними матеріалами. Нагадаю, що у перших періодизаціях БДК В.М. Даниленко відокремив “самчинську” кераміку від “савранської” за гребінцевою орнаментациєю першої та лінійною – другої. Реально ж, за винятком кількох пунктів, і в самчинських і в савранських колекціях наявний посуд, прикрашений обома видами орнаменту, які часто сполучаються навіть на одному виробі. Якщо обмежитися цією констатацією, слід визнати відсутність якоїсь специфічної “самчинської” та “савранської” кераміки і виділити побутування змішаної “лінійно-гребінцевої” кераміки в окремий період.

Але В.М. Даниленко так не поступив, бо відрізняв “самчинський” гребінцевий та лінійний орнамент від “савранського”. Як видно із записів у польових щоденниках дослідника робив він це не тільки для повних розвалів посудин з визначеною формою дна, корпусу, вінець, орнаментальною схемою, а навіть для окремих невеликих фрагментів кераміки. Отже, йшлося про такі риси як склад домішок та стиль нанесення орнаменту, які він міг розрізняти навіть інтуїтивно.

У другій частині цієї статті автор ставить за мету спробувати віднайти критерії, які б дозволяли чітко розрізняти самчинський та савранський посуд за специфікою технології та стилістичними особливостями орнаментациї. При цьому особлива увага буде приділена останнім.

Способи приготування формівних мас керамічних виробів можуть залежати від багатьох причин: функціонального призначення начиння, доступності необхідних природних ресурсів, певних технічних знань та навичок, що поширюються без огляду на етнічні, расові та цивілізаційні межі. Орнаментация ж посуду, як і всякий прояв образотворчого мистецтва, містить у собі елементи двох типів – змістовні та виражальні. Зміст зображення (композиція орнаменту) також може залежати від функціонального призначення посуду, вікового чи соціального статусу його майстра або власника і т.д. Але окремі виражальні елементи (тип орнаменту та манера його нанесення) є досить консервативними, залишаючись стійкими та незмінними у середовищі певної людської спільноти впродовж тривалого часу. Сукупність таких елементів утворює “стиль” орнаментациї. Стійкі стилістичні

тенденції називаються “традиціями” [Шер, 2004, с. 11-12]. Саме традиція має першочергове значення як критерій класифікації археологічного матеріалу, що дозволяє відрізнити його від матеріалу відмінної традиції, властивої іншій спільноті та/або іншому часу, і може бути використаний для побудови періодизації.

Кераміка “самчинського” типу на пам’ятках Лісостепоного Побужжя

Аби визначити технологічні та стилістичні особливості самчинського посуду БДК, слід проаналізувати матеріали тих пунктів, “самчинський” характер яких встановив сам В.М.Даниленко. За даними монографії дослідника [1969], кераміка “самчинського” типу представлена на 19-ти охарактеризованих ним бугодністровських пам’ятках Лісостепоного Побужжя. При цьому у 14-ти з них дослідник відмітив наявність крім самчинських ще й знахідок інших фаз БДК: у 9-ти випадках – більш ранніх, у 1-му – більш пізньої, і у 4-х – як більш ранніх, так і пізньої. Щоб убезпечити себе від можливих закидів щодо залучення до аналізу “засмічених” комплексів, надалі розглядатимуться матеріали тільки тих 5-ти пам’яток, для яких жодні інші знахідки, крім самчинських, не згадуються. Ними є: Самчинці II, Щурівці-Поріг, Жакчик, Завалля та Ладижин II [Даниленко, 1969, с.117-121]. Нижче наводиться детальна інформація про пам’ятки та їх керамічні й крем’яні колекції.

Самчинці II

Пам’ятка, що знаходиться на лівому березі Південного Бугу приблизно за 150 м на південний захід від залізничної станції “Самчинці”, розташованої біля с. Райгород Немирівського р-ну Вінницької обл., була виявлена П.І. Хавлюком у 1956 р. та досліджена ним і В.М. Даниленком у 1957 р. За даними польової документації, вона займає ділянку краю надзаплати довжиною 150 м. На той час Південний Буг у цьому місці був мілким, з “великими каменями, що виступають над поверхнею води”. Наразі згаданий поріг або заборя, як і ймовірна територія пам’ятки, затоплені підпірними водами Ладижинської ГЕС. Фрагменти керамічного посуду чорноліської культури, пізнього Трипілля і неоліту, а також крем’яні вироби, кістки тварин, скупчення стулок мушель *Unio* залягали на сильно розмитій повенями поверхні. Більшість зібраних дослідниками неолітичних матеріалів походять із одного з таких

скупчень *Unio*, розчищеного у 1957 р. на площі 4 кв. м [Хавлюк, 1956/21, № 2637, с. 6-7, 16; Даниленко, 1958/5, № 3401, с. 7]. Ні плану розчистки, ні її стратиграфічного опису зроблено не було.

Матеріали пам’ятки зберігаються в наукових фондах Інституту археології НАН України (далі – НФ ІА НАНУ). Наразі в колекції наявні 17 фрагментів кераміки, з яких 2 належать одній посудині чорноліської культури, а решта відноситься до неоліту.

Посудина № 1. Представлена одним фрагментом орнаментованих горловини та вінець. Вони прямі, дещо зведені досередини (рис. 1: 1). Товщина 0.7 см. Зріз вінець заокруглений. Глина містить незначні домішки грубих органічних волокон, піску, жорстви¹, гравію та товченої мушлі (максимальний зафіксований розмір 0.5 см). Зовнішня та внутрішня поверхні добре заглажені, зі слідами вигорілої органіки. Колір зовні темно-бурий, зсередини – бурий та темно-сірий. Злам чорний. Горловина посудини має орнамент у вигляді різноспрямованого діагонального штрихування, нанесеного неглибокими проглаженими та прокресленими лініями шириною 0.1 см, під яким наявні щонайменше 2 проглажені горизонтальні лінії шириною 0.2 см.

Посудина № 2. Представлена 2-ма фрагментами орнаментованих плічок, горловини та вінець, а також 4-ма фрагментами стінки без орнаменту. Горловина дуже коротка, пряма, вертикальна (рис. 1: 3). Товщина 0.6-0.7 см. Зріз вінець сплющений. Глина містить домішку піску, слюди, тонких органічних волокон, жорстви та каміння (максимальний зафіксований розмір 0.4 см). Зовнішня та внутрішня поверхні заглажені, зі слідами вигорілої органіки. Колір зовні темно-сірий, сірий, світло-бурий, зсередини – сірий, темно-сірий. Злам світло-бурий або сірий. Зсередини край вінець орнаментовано горизонтальним рядом нігтьових вдавлень. Зовні, у місці переходу від горловини до плічок, нанесено орнамент із горизонтального ряду відбитків дугастого, дещо потовщеного на кінцях штампу довжиною 1.1 см.

Посудина № 3. Представлена одним уламком орнаментованої стінки товщиною 0.6-0.7 см. Глина містить незначну домішку грубих органічних волокон, гравію та мушлі (максимальний зафіксований розмір 0.3 см). Поверхні заглажені, світло-бурі. Злам тришаровий – зовнішній та

¹ Тут і далі гранулометричні показники за Н.А. Качинським: пісок – до 0.1 см, жорства – 0.1-0.3 см, каміння – понад 0.3 см [Качинський, 1965].

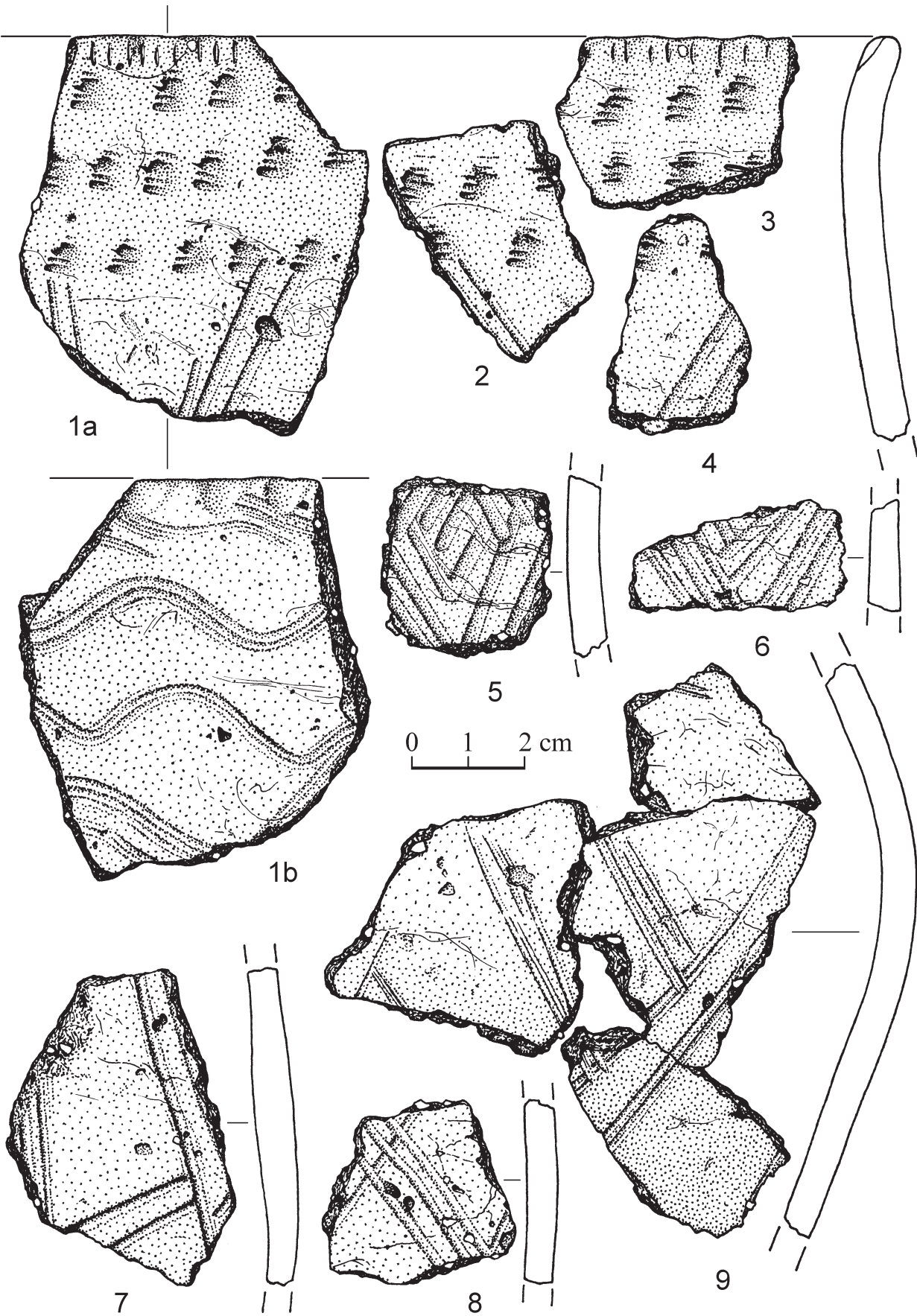

Рис. 5. Ладизин II. Фрагменти керамічної посудини.
Fig. 5. Ladyzhyn II. Fragments of the ceramic vessel.

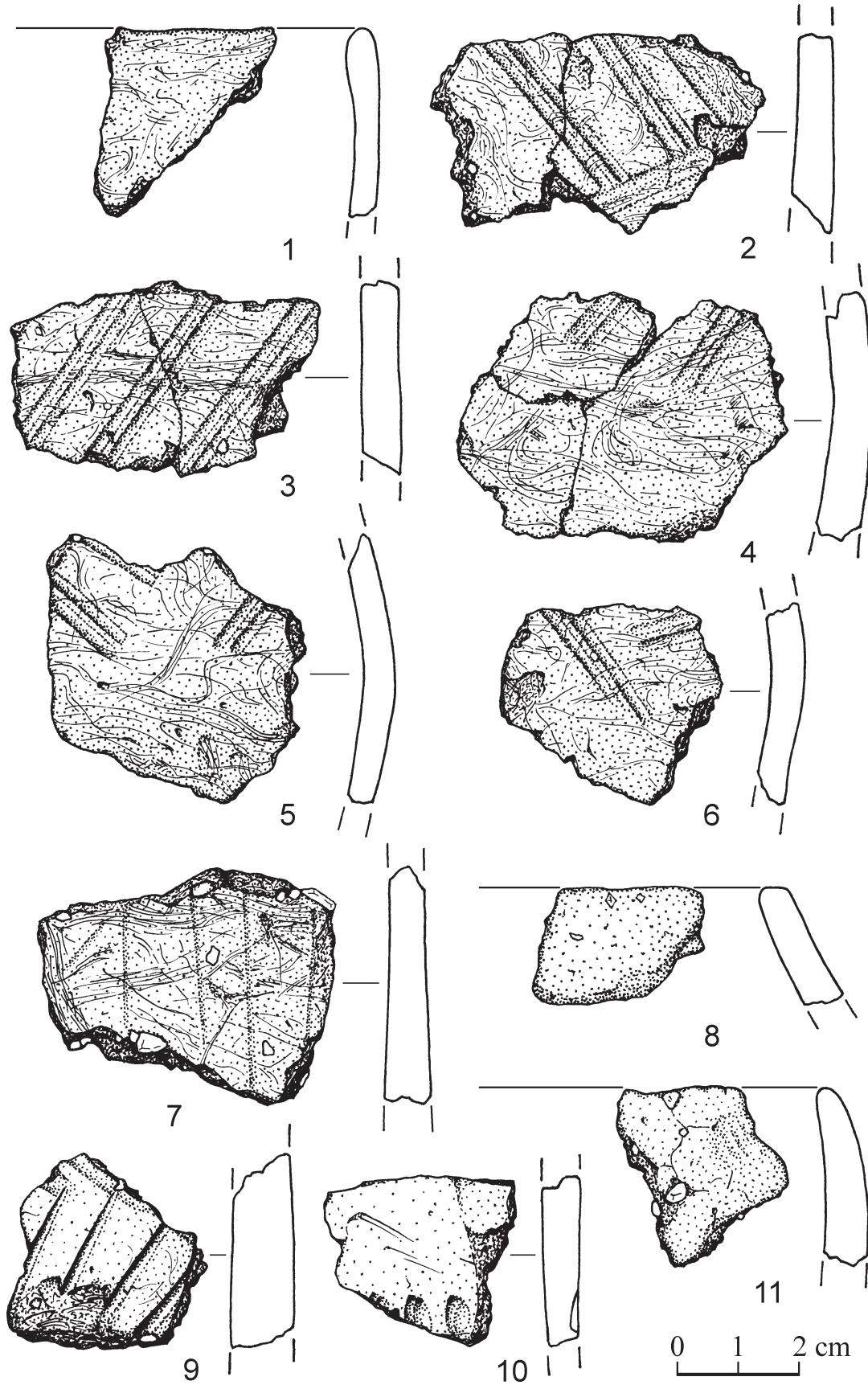

Рис. 6. Ладижин II. Кераміка.
Fig. 6. Ladyzhyn II. Pottery.

внутрішній шари світло-бурі, середина темно-сіра. Орнамент – дві тонкі глибокі паралельні прокреслені лінії шириною 0.1 см, обрамлені обабіч рядом дрібних овальних ямок-наколів (рис. 1: 2).

Посудина № 4. Представлена 3-ма уламками орнаментованої стінки товщиною 0.5-0.6 см. Глина містить незначну домішку жорстви, графіту та органіки. Поверхні заглажені, підлисковані. Зовнішня – темно-бура, внутрішня – темно-сіра. Злам чорний. Орнамент – паралельні ряди відбитків двозубого штамп довшиною 1.0 см, один із зубців якого залишав глибокі підтрикутні, а другий – неглибокі овальні вдавлення (рис. 1: 5).

Посудина № 5. Представлена одним уламком орнаментованої стінки товщиною 0.5-0.7 см. Глина містить незначну кількість піску, графіту, жорстви, каміння (максимальний зафіксований розмір 0.4 см) та органічних волокон. Поверхні заглажені. Зовнішня – сіра, внутрішня – чорна. Злам чорний. Орнамент – дві паралельні стрічки, кожну з яких утворюють дві паралельні проглажені лінії шириною 0.2 см, простір між якими заповнено овальними наколами (рис. 1: 4).

Посудина № 6. Представлена трьома неорнаментованими фрагментами стінки товщиною 0.5 см. Глина містить незначну домішку піску, органіки, жорстви, кривавику. Зовнішня поверхня рівна, заглажена, підлискована, бурого кольору, внутрішня – бугриста, заглажена, сіра. Злам пістрявий.

Порівняння наявного складу колекцій з даними, наведеними у відповідних інвентарних описах [Хавлюк, 1956/21, № 2637, с. 11; Даниленко, 1958/5, № 3406, кн. 1, с. 26, 48], засвідчило, що збереглася вона не у повному обсязі. Зі знахідок 1956 р. наразі відсутні 9 фрагментів кераміки, з яких 3 могли відноситися до неоліту, а з матеріалів 1957 р. – не менше 15-ти фрагментів, частина з яких описані як уламки стінок ліпних посудин з добре зглаженими поверхнями (зовнішньою – сірого кольору, внутрішньою – цегляного), прикрашеними прокресленими лініями та зубчастим штампом [Даниленко, 1958/5, № 3406, кн. 1 с. 48]. Про 4 з них (рис. 1: 6-9) можна судити за фотографіями, вміщеними у польовому звіті 1957 р. [Даниленко, 1958/5, № 3402, табл. I]. Також слід зазначити, що 4 з 8-ми посудин, опублікованих Н.С. Котовою як матеріали Самчинців II [Котова, 2002, с. 179, рис. 55: 1, 3, 5, 6], насправді походять з пункту Самчинці I.

Крім керамічних, колекція містить 15 крем'яних знахідок: 2 скребачки – кінцеву та кінцево-бокову, виготовлені на відщепках (рис. 1: 10-11); 6 цілих та

фрагментованих пластин різної ширини, з яких 2 мають сліди використання у вигляді нерегулярної ретуші (рис. 1: 12-13); 2 ретушовані відщепи, 4 відщепи та 1 уламок. Ще 1 ретушований відщеп, 1 нуклеус, 3 пластини та 1 округла скребачка згадуються в інвентарних описах [Хавлюк, 1956/21, № 2637, с. 11; Даниленко, 1958/5, № 3406, кн. 1, с. 48], але наразі відсутні, як і трапеції, про які йдеться у тексті польового звіту В.М. Даниленка [Даниленко, 1958/5, № 3401, с. 7].

Щурівці-Поріг

Пам'ятка, наразі затоплена водосховищем Ладизинської ГЕС, знаходилася на лівому березі р. Південний Буг, за 2 км на північний захід від сучасної північної околиці с. Щурівці Гайсинського р-ну Вінницької обл. Її було виявлено П.І.Хавлюком у 1955 р. та досліджено ним і В.М.Даниленком у 1957 р. За даними їх польової документації, пам'ятка займала ділянку краю надзаплави, обмежену двома порогами – більшим, ближчим до села, пристосованим під гатку водяного млина, і меншим, розташованим за 150 м північніше. На цій ділянці було зібрано підйомний матеріал, що залягав на самому краю надзаплави, частково вже перемитому водою ріки, та зроблено розчистку осипу берегового урвища загальною довжиною трохи більше 100 м. Зачисткою було виявлено кілька скупчень черепашок *Unio*, кісток та 2 розвали керамічних посудин. План зачистки не складався, утім у польовому щоденнику П.І. Хавлюка зберігся її досить детальний опис. Відповідно до нього, культурний шар пам'ятки являв собою слабо насичені скупчення кісток, переважно оленя, стулок *Unio*, фрагментів кераміки та крем'яних виробів. Зазвичай ці скупчення відокремлювалися одне від одного ділянками, позбавленими археологічного матеріалу, довжиною 5–10 м (в одному випадку – 20 м). Всі знахідки траплялися на межі суглинку та чорнозему, на глибині 1 м від сучасної поверхні. На деяких ділянках зачистки над неолітичними знахідками було виявлено трипільську кераміку з чорним розписом та кераміку бронзової доби зі шнуровим орнаментом, а на поверхні пам'ятки – один фрагмент трипільської посудини, прикрашений глибокою жолобчастою спіраллю, та кілька фрагментів кераміки черняхівської культури [Хавлюк, 1955/35, № 2455, с. 9, № 2456, с. 13; Даниленко, 1958/5, № 3403, зош. 1, с. 5-6, 24; 1959-1961/7, № 4423, с. 1, 12-13].

На жаль, місце перебування знахідок 1955 р. автору встановити не вдалося. Матеріали робіт 1957 р. наразі зберігаються в НФ ІА НАНУ. Порівняння наявного складу колекції та записів

інвентарного опису [Даниленко, 1958/5, № 3406, кн. 1, с. 14-15] засвідчило, що наразі у ній відсутні 2 фрагменти кераміки, 1 із яких, схоже, мав накольчастий орнамент, та 4 крем'яні пластинки, серед яких могли бути ретушовані. Натомість у колекції є 4 крем'яні вироби, згадки про які відсутні у інвентарному описі, але є в польових щоденниках В.М. Даниленка та П.І. Хавлюка [Даниленко, 1958/5, № 3403, зош. 1, с. 6; 1959-1961/7, № 4423, с. 1].

Посудина № 1. Представлена 17-ма фрагментами, що дозволяють відтворити її профіль. Це горщик із гострим дном, округлим корпусом та дещо зведеною досередини верхньою частиною (рис. 2). Діаметр його вінець дорівнював 21.5 см, максимальний діаметр корпусу – 25 см, а висота – приблизно 31 см. Зріз вінець заокруглений. Товщина стінок – 0.7-0.9 см, дна – 1.6 см. Стінки сходяться до дна під кутом 107°. Посудина виготовлена із глини з домішкою тонких органічних волокон, незначної кількості піску та гравію, а також великої кількості грубо подрібненої мушлі (максимальний зафіксований розмір – 0.9 см). Зовнішня та внутрішня поверхні заглажені, але на значній площі збереглися погано, внаслідок чого на них стали помітні чіткі відбитки органічної домішки. Колір зовні світло-бурий, сірий, зсередини – чорний, темно-сірий. Злам двошаровий: зовні світло-бурий, зсередини чорний, темно-сірий. Зовні під краєм вінець нанесено горизонтальний ряд неглибоких відбитків ледь вигнутого 4-зубого гребінцевого штампу довжиною 1.0 см. Нижче розташована композиція із горизонтальної “ялинки”, утвореної діагональними лініями, прогладженими щойно описаним штампом. Під цією композицією йде нанесена гребінцем група горизонтальних ліній та горизонтальний ряд відбитків згаданого штампу. Напевно, нижче аналогічні елементи орнаменту повторювалися ще раз. Вся поверхня нижньої частини горщика розбита на окремі зони, заштриховані іноді ледь помітними діагональними лініями, прогладженими під різним кутом все тим же гребінцевим штампом. І штамповий, і лінійний орнамент наносився гребінцем, розташованим під кутом до поверхні посудини, внаслідок чого часто помітні відбитки лише 3-х, а іноді – 2-х зубців.

Посудина № 2. Представлена 23-ма фрагментами верхньої та середньої частини. Являє собою горщик з овальним корпусом, прямою горловиною та прямими вінцями, заокругленими на зрізі (рис. 3). Діаметр вінець дорівнює 18 см, а максимальний діаметр корпусу – 23 см. Товщина стінок – 0.6-0.7 см, ближче до дна потовщується до 0.9 см. Посудину виготовлено із глини з

домішкою тонких та грубих органічних волокон, піску, великої кількості жорстви, каміння (максимальний зафіксований розмір – 0.7 см). Зовнішня поверхня добре заглажена та підлискована, внутрішня – добре заглажена. Зовні колір сірий, світло-бурий, бурий, зсередини – світло-бурий, бурий, темно-бурий. Злам переважно чорний, рідше двошаровий – чорний з тонким світло-бурим зовнішнім шаром. Зсередини під краєм вінець нанесено горизонтальний ряд гребінцевих відбитків. Зовні верхня половина горщика була орнаментована 7-ма або 8-ма горизонтальними рядами відбитків гребінцевого штампу. Нижню половину прикрашають діагональні зони, кожна з яких утворена 4-ма паралельними рядами горизонтально розташованих гребінцевих відбитків. Ці зони оперізують посудину, почергово змінюючи свій нахил. Внаслідок цього між ними утворилися неорнаментовані зони у вигляді трикутників, спрямованих вершиною то вгору, то вниз. Для орнаментации використовувався ледь вигнутий 4-зубий гребінцевий штамп довжиною 1.1 см. Його відбитки глибокі, чіткі, нанесені з протягуванням.

Посудина № 3. Представлена одним орнаментованим фрагментом стінки товщиною 0.4-0.6 см (рис. 4: 3). Виготовлена із глини з домішкою тонких органічних волокон, піску, слюди, жорстви, каміння (максимальний зафіксований розмір – 0.35 см). Зовнішня та внутрішня поверхні добре заглажені, з численними слідами вигорілої органіки. Колір зовні бурий, зсередини – темно-бурий. Злам бурий. Зовнішня поверхня фрагмента має орнамент у вигляді діагональної сітки, нанесеної неглибокими прогладженими лініями шириною 0.1 см.

Посудина № 4. Представлена одним неорнаментованим фрагментом сильно стягнутої верхньої частини (рис. 4: 1). Діаметр вінець 15 см. Зріз вінець сплющений. Товщина фрагмента – 0.5-0.7 см. Глина містить домішку жорстви та незначної кількості піску. Зовнішня та внутрішня поверхні бугристі, мають сліди загладження та конусоподібні пошкодження-заглиблення, які П.І. Хавлюк помилково назвав “орнаментом із ямок” [Даниленко, 1959-1961/7, № 4423, с. 2]. Колір ззовні, зсередини та на зламі – темно-сірий. Форма та технологічні особливості виготовлення посудини дозволяють розглядати її як імпорт КЛСК.

Посудина № 5. Представлена одним орнаментованим фрагментом стінки товщиною 0.5-0.6 см (рис. 4: 2). Виготовлена із глини з домішкою тонких органічних волокон, піску, слюди, жорстви,

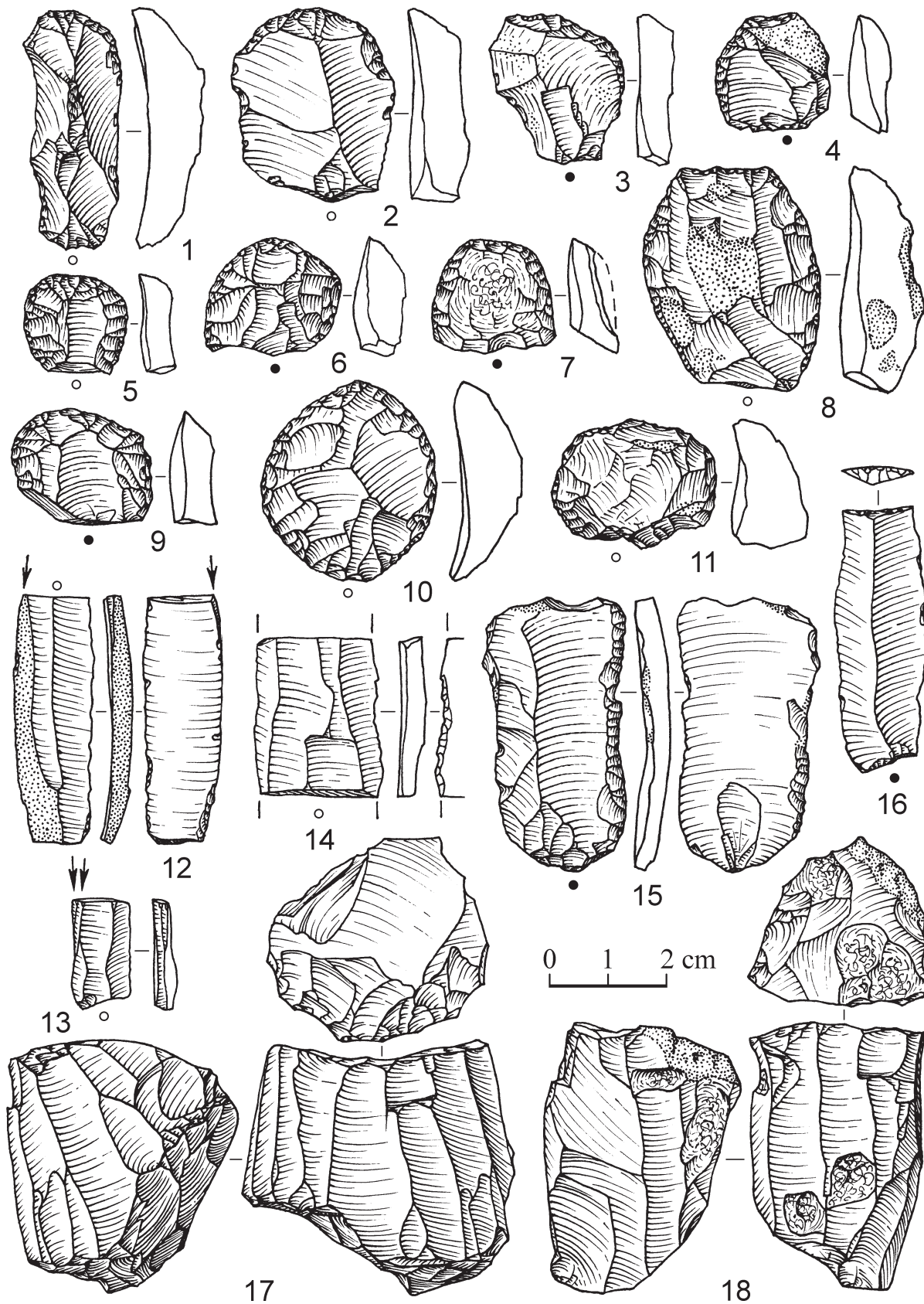

Рис. 7. Ладизин II. Крем'яні вироби.
Fig. 7. Ladyzhyn II. Flint artifacts.

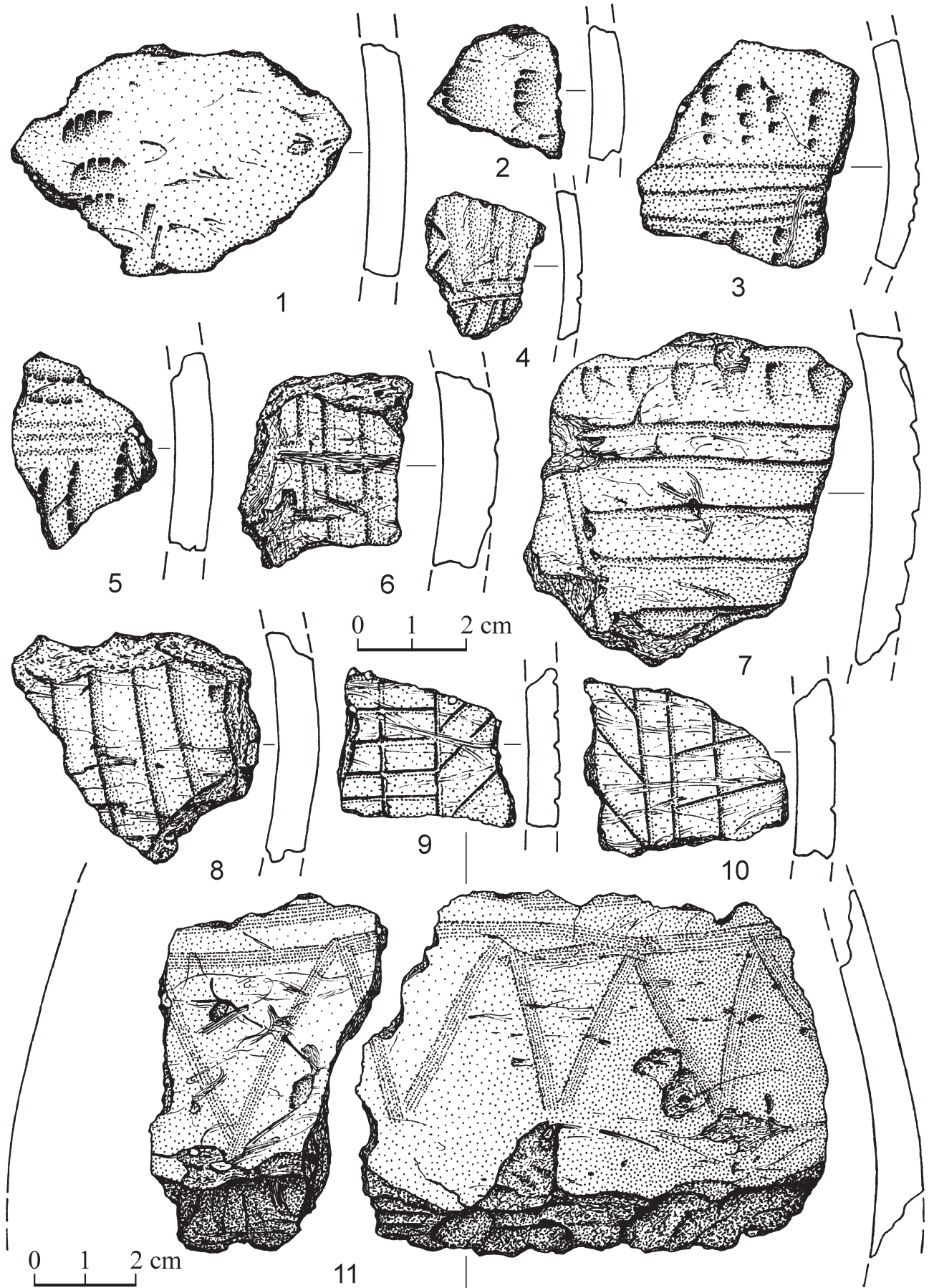

Рис. 8. Жакчик. Кераміка.
Fig. 8. Zhakchyk. Pottery.

каміння (максимальний зафіксований розмір – 0.8 см), дрібних часточок вохри. Зовнішня та внутрішня поверхні добре заглажені. Колір ззовні сірий, зсередини – чорний. Злам чорний. Орнамент – 3 горизонтальні ряди відбитків 3-зубого гребінцевого штампу довжиною 0.6 см. Два ряди відбитків наклалися один на другий. Відбитки штампу неглибокі, нечіткі, нанесені з протягуванням.

Посудина № 6. Представлена одним неорнаментованим фрагментом стінки товщиною 0.6-0.7 см. Формівна маса містить домішку піску, слюди, жорстви, каміння (максимальний зафіксований розмір – 0.4 см). Зовнішня поверхня добре заглажена, внутрішня – вкрита розчосами, нанесеними 3-зубим (?) гребінцевим штампом. Колір ззовні бурий, зсередини – темно-сірий. Злам бурий.

Посудина № 7. Представлена одним неорнаментованим фрагментом стінки товщиною 0.5-0.6 см. Виготовлена із глини з незначною домішкою дрібного піску, тонких органічних волокон та великою кількістю дрібно товченої мушлі (максимальний зафіксований розмір – 0.3 см). Зовнішня та внутрішня поверхні бугристі, добре заглажені, зі слідами перебування у воді. Колір ззовні бурий, зсередини – темно-бурий. Злам бурий.

Крем'яних виробів у колекції 18: одноплощадковий нуклеус зі слідами кругового сколювання (рис. 4: 4); кінцево-бокова скребачка, виготовлена на відщепі (рис. 4: 5); скобель, виготовлений на гранично спрацьованому одноплощадковому односторонньому нуклеусі, сформованому на великому відщепі (рис. 4: 10); 2 медіальні фрагменти ретушованих пластин (рис. 4: 6-7); 7 цілих та фрагментованих пластин різної ширини, з яких 2 мають сліди використання (рис. 4: 8-9); 4 відщепи та 2 уламки.

Ладижин II

Пам'ятка знаходиться на правому березі Південного Бугу в районі порогів, за 2 км на схід від сучасної південно-східної околиці м. Ладижин Тростянецького р-ну Вінницької обл. Пункт було виявлено у 1958 р. П.І. Хавлюком.

Інформація про розташування пам'ятки та проведені на ній роботи міститься у польовій документації та публікаціях В.М. Даниленка та П.І. Хавлюка [Даниленко, 1958/5, № 3403, зош. 2, с. 60; 1969, с. 120, 121; Хавлюк, 1959, с. 171, 172], а також у складеному П.І. Хавлюком у 1970-их

роках охоронному паспорті, що зберігається у відділі охорони пам'яток історії та культури Управління культури Вінницької обласної державної адміністрації. Узагальнення даних цих джерел дозволило з'ясувати, що неолітичні кремій та кераміку було зібрано на розораній поверхні положистого схилу надзаплавної тераси на площі 500 x 200 м. В межах цієї ділянки знахідки залягали у вигляді окремих скупчень, “деформованих глибокою оранкою”, що дозволило В.М. Даниленку виділити тут два окремі пункти. На одному з них – у середній частині пам'ятки – було закладено розкоп площею 5 кв. м, “у якому *in situ* знайдено велике скупчення розколотих кісток тварин, 6 округлих скребачок різного розміру та 10 фрагментів темно-жовтої кераміки з лінійним орнаментом” [Хавлюк, 1959, с. 173]. Будь-які плани та стратиграфічні розрізи розкопу відсутні, а його матеріали окремим шифром не виділені. Напевно, знахідки з шифром “Лад. II-58, Зач. 2” походять із другого пункту. Але жодної згадки про розташування цієї зачистки № 2, про її план, площу та стратиграфію знайти не вдалося².

Загалом у інвентарному описі матеріалів Ладижина II згадано 145 знахідок, 90 з яких – уламки кераміки [Даниленко, 1958/5, № 3406, кн. 2, с. 21-22]. Наразі колекція матеріалів пам'ятки, що зберігається у НФ ІА НАНУ, нараховує 85 фрагментів кераміки. З них 3 відносяться до комарівської культури доби бронзи, 1 – до трипільської культури. Неолітична приналежність одного фрагменту (посудина № 7) може дискутуватися. Решта 79 фрагментів є уламками 6-ти посудин БДК.

Посудина № 1. Представлена 42-ма фрагментами верхньої та середньої частини горщика з біконічним корпусом із заокругленим ребром, високою, майже прямою, горловиною, дещо відхиленим назовні краєм вінець (рис. 5). Діаметр вінець 26 см. Максимальний діаметр корпуса (по ребру) – 49 см. Зріз вінець сплющений. Товщина стінок – 0.5-0.6 см (мінімальна зафіксована – 0.3 см, максимальна – 0.7 см). Посудину виготовлено із глини зі значною домішкою піску та жорстви, меншою – дрібного каміння (максимальний зафіксований розмір – 0.4 см), шамоту (червона обпалена глина), а також тонких органічних волокон. Зовнішня поверхня добре заглажена та вкрита ангобом (зберігся не скрізь), внутрішня – добре заглажена. Колір ззовні темно-сірий, сірий, бурий, світло-бурий, рожевий,

² Раніше автор ототожнював розкоп, згаданий П.І. Хавлюком, із зачисткою № 2 [Гаскевич, 2005, с. 31]. Але залучення нової інформації змусило переглянути цю думку.

зсередини – темно-сірий, сірий, бурий, світло-бурий. Злам переважно темно-сірий, рідше двошаровий – темно-сірий зсередини та світло-бурий або рожевий ззовні. Край вінець ззовні прикрашений рядом коротких вертикальних насічок шириною 0.1 см, довжиною 0.4-0.5 см. Нижче розташовані 3 горизонтальні ряди відбитків 4-зубого прямого гребінцевого штампу довжиною 0.7 см. Відбитки неглибокі, нанесені з протягуванням (рис. 5: 1а, 2-4). Поверхню корпусу посудини від горловини до ребра прикрашала складна композиція, нанесена прогладженими лініями шириною 0.2 см. Вона складалася з діагональних ліній, які перетиналися, утворюючи “сітку” (рис. 5: 7-8). Деякі вічка цієї “сітки” заштриховувалися такими самими лініями (рис. 5: 5-6). Нижня частина посудини також орнаментована прогладженими (іноді ледь помітними) лініями. Але тут вони наносилися вже описаним гребінцевим штампом і утворювали неохайно заштриховані трикутники, що “звисали” з ребра (рис. 5: 9). З внутрішнього боку на самий край вінець нанесено пальцеві вдавлення, яким ззовні відповідають незначні опуклості. Під вдавленнями розташовано щонайменше 6 стрічок хвилястих ліній, прогладжених все тим же гребінцевим штампом (рис. 5: 1б).

Посудина № 2. Представлена 24-ма фрагментами верхньої та середньої частини, що не дозволяють встановити її форму та розміри. Вінець високе пряме, зріз заокруглений (рис. 6: 1). Товщина стінок – 0.4-0.6 см (мінімальна зафіксована – 0.3 см, максимальна – 0.7 см). Виготовлена із глини з незначною кількістю піску, жорстви, слюди, каміння (максимальний зафіксований розмір – 0.7 см) та значною домішкою тонких органічних волокон. Зовнішня поверхня добре заглажена, вкрита ангобом, внутрішня – добре заглажена. Колір поверхні ззовні світло-бурий, червоний, зсередини – світло-бурий, червоний, темно-сірий. Злам переважно тришаровий – з потужним темно-сірим шаром всередині та тонкими світлішими шарами із зовнішнього та внутрішнього боку, рідше – одношаровий темно-сірий або світло-бурий. Корпус посудини прикрашений складною композицією, утвореною здвоєними діагональними лініями, прогладженими двозубим штампом шириною 0.4 см (рис. 6: 2-6).

Посудина № 3. Представлена 4-ма фрагментами стінок товщиною 0.4-0.7 см. Виготовлена із глини з домішками піску, жорстви, слюди, каміння (максимальний зафіксований розмір – 0.7 см), а також значної кількості тонких органічних волокон. Зовнішня та внутрішня поверхні заглажені, з

численними відбитками органіки. Колір ззовні світло-бурий, зсередини – темно-сірий. Злам двошаровий: зовнішній шар – світло-бурий, внутрішній – темно-сірий. На одному фрагменті є орнамент у вигляді ледь помітних паралельних прогладжених ліній шириною 0.1 см (рис. 6: 7).

Посудина № 4. Представлена 4-ма фрагментами стінок товщиною 0.5-0.7 см. Виготовлена із глини з незначною домішкою піску та тонких органічних волокон. Зовнішня поверхня добре заглажена та ангобована, внутрішня – добре заглажена з ледь помітними слідами розчосів. Колір ззовні світло-бурий, зсередини – темно-сірий. Злам двошаровий: зовнішній тонкий шар – світло-бурий, потужний внутрішній – темно-сірий. На 2-х фрагментах є орнамент у вигляді ряду овальних наколів (відбитки кінця пальця?) (рис. 6: 10).

Посудина № 5. Представлена одним орнаментованим фрагментом стінки товщиною 1.0 см. Глина містить домішку піску, жорстви, гравію, дрібного каміння (максимальний зафіксований розмір – 0.4 см), тонких органічних волокон. Зовнішня поверхня добре заглажена та підлискована, внутрішня – добре заглажена. Колір ззовні та зсередини бурий. Злам тришаровий: всередині потужний чорний шар, зовнішній та внутрішній шари тонкі бурі. Орнамент – горизонтальна “ялинкова” композиція, утворена різноспрямованими діагональними прогладженими лініями шириною 0.4 см та прокресленими лініями шириною 0.1 см (рис. 6: 9).

Посудина № 6. Представлена одним неорнаментованим фрагментом вінець, який не дозволяє визначити їх діаметр. Вінець прямий, край дещо зведений досередини, зріз заокруглений (рис. 6: 11). Товщина фрагменту – 0.7 см. Глина містить домішку піску, жорстви, дрібного каміння (максимальний зафіксований розмір – 0.4 см) та незначної кількості слюди. Зовнішня поверхня грубо заглажена, бугриста, внутрішня – добре заглажена. Колір поверхні ззовні темно-бурий, зсередини – бурий. Злам двошаровий: зовнішній шар бурий, внутрішній – темно-бурий.

Посудина № 7. Представлена одним неорнаментованим фрагментом вінець, який не дозволяє визначити їх діаметр. Край сильно зведений досередини, зріз сплющений (рис. 6: 8). Товщина фрагменту – 0.5-0.6 см. Глина містить домішку піску та жорстви. Зовнішня та внутрішня поверхні заглажені, зі слідами перебування у воді. Колір поверхонь бурий та світло-бурий. Злам світло-бурий.

Порівняння облікового складу колекції та наявних матеріалів свідчить, що наразі у ній відсутні 5

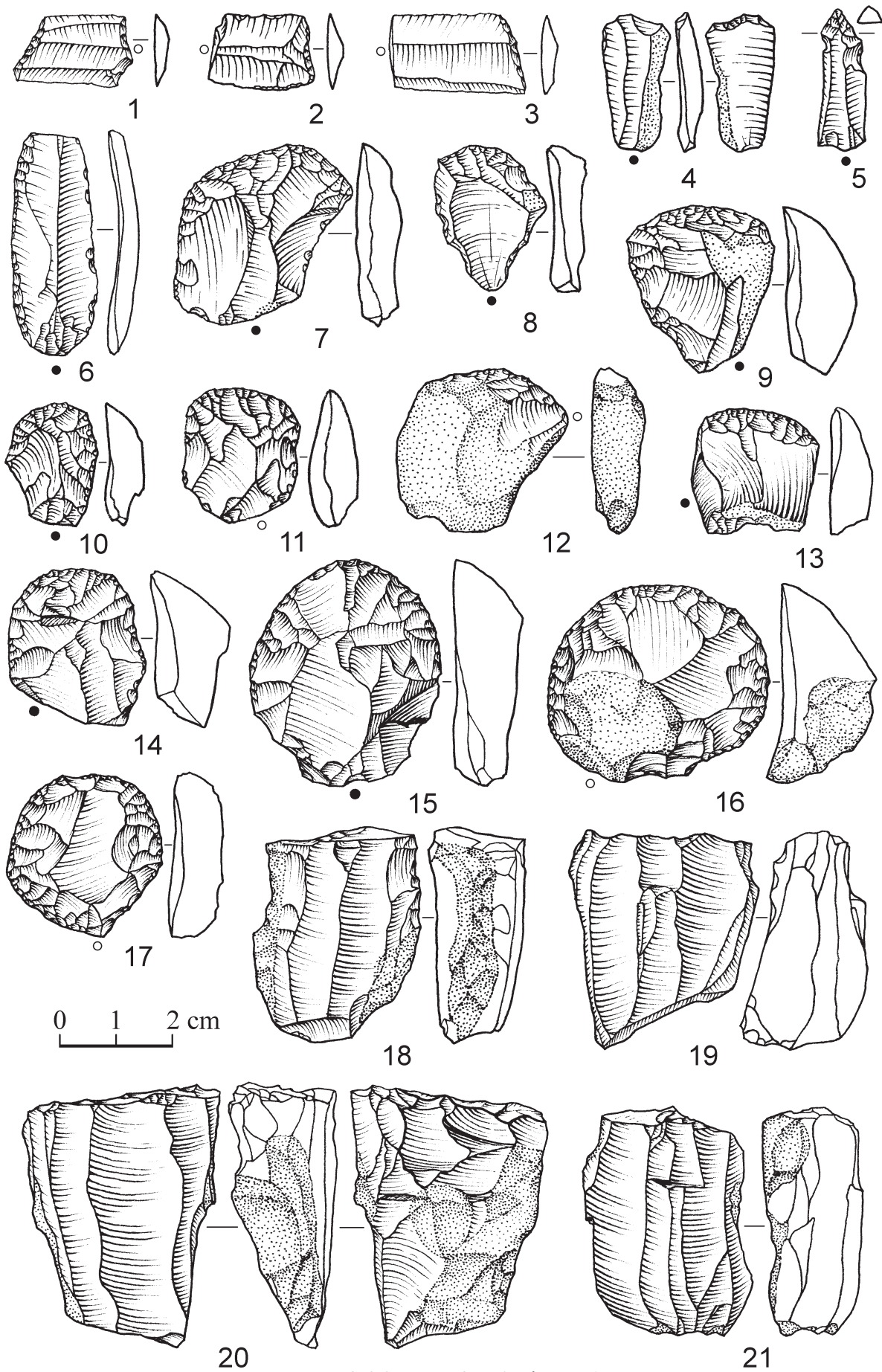

Рис. 9. Жакчик. Крем'яні вироби.
Fig. 9. Zhakchyk. Flint artifacts.

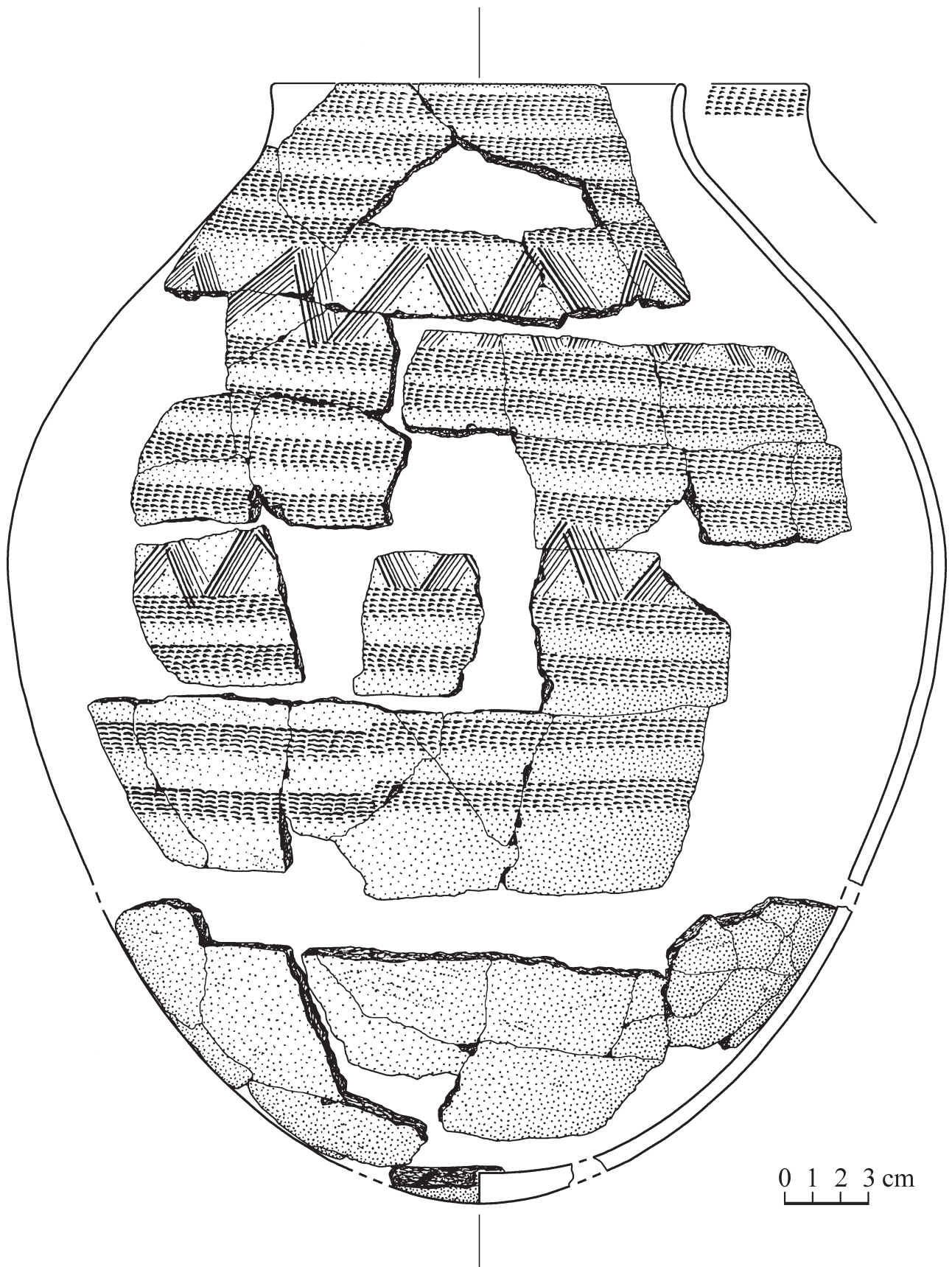

Рис. 10. Самчинці I. Графічна реконструкція керамічної посудини.
Fig. 10. Samchyntsi I. Graphic restoration of the ceramic vessel.

фрагментів кераміки, зокрема, “уламок стінки посудини з чорним розписом”, можливо, трипільської культури, “уламок стінки ліпної посудини з домішкою піску і графіту”, “невизначний уламок від ліпної посудини з домішкою слюди і кварцу”, а також два фрагменти від посудини № 1 та/або посудини № 2.

Крім цього колекція містить 49 крем'яних виробів, що збігається з даними інвентарного опису. Заготовки та відходи виробництва представлені 2-ма нуклеусами (рис. 7: 17-18), 25-ма цілими і фрагментованими пластинами різної ширини, 5-ма відщепами, 1-м авіажем. Знярядь 16: 1 кінцева скребачка на пластині (рис. 7: 1), 10 скребачок на відщеплах, серед яких 1 кінцева (рис. 7: 2), 2 кінцево-бокові (рис. 7: 3-4), 5 – ретушовані на 3/4 периметру (рис. 7: 5-9) та 2 циркулярні (рис. 7: 10-11), а також 2 кутові різці на уламках пластинок (рис. 7: 12-13), 2 ретушовані пластини (рис. 7: 14-15), 1 поперечно тронкована пластинка (рис. 7: 16).

Жакчик

Пам'ятку, що знаходиться на лівому березі Південного Бугу приблизно за 4.5 км на південний схід від південної околиці с. Завалля Гайворонського р-ну Кіровоградської обл., у 1955 р. виявив та дослідив В.М. Даниленко. За даними польової документації та монографії дослідника, вона розташовується в урочищі “Вовкова Гатка”, за 500 м на південний схід від греблі наразі непрацюючої Савранської (Березовської) ГЕС. У цьому місці течія ріки перетинає невеликий поріг. Крем'яні вироби, кістки тварин, фрагменти самчинської та ранньотрипільської кераміки походять із 6-ти окремих скупчень, виявлених на 400-метровій ділянці краю надзаплави лівого берега Південного Бугу. На перших 50 м пам'ятки починаючи від її північного, найближчого до ГЕС краю, гумусний шар було змито, і на поверхні траплялися нечисленні крем'яні вироби. Через проміжок у 100 м були зібрані поодинокі фрагменти неолітичної кераміки. За 50 м нижче за течією розташовувалося частково перемите водами ріки скупчення мушель, у якому траплялися нечисленні кістки, значна кількість кременів, фрагменти бугодністровської та ранньотрипільської кераміки. У цьому місці береговий осип було розчищено на площі 4 x 2 м. Це дозволило з'ясувати, що *in situ* неолітичні знахідки залягали окремо від ранньотрипільських – у шарі мушель *Unio* потужністю 5-8 см, на глибині близько 2 м. Мушлі знаходилися у жовтому піщанистому суглинку, який на глибині 0.8 м перекривався гумусом, а на глибині

близько 3 м підстелявся сірим алювіальним суглинком з уламками мушель, дрібно перемелених рікою. Ще одне скупчення мушель з поодинокими знахідками зафіксовано за 100 м далі на південь. За 35 м нижче від нього виявлено поодинокі мушлі, кістки тварин та 2 великих фрагменти від одної неолітичної посудини. І нарешті, ще за 65 м – на південному краю пам'ятки, – було зібрано поодинокі мушлі, кістки та 1 фрагмент неолітичної кераміки з лінійно-прогладженим орнаментом [Даниленко, 1955, № 2681, с. 23-26, № 2682, с. 32-35, 40-43; 1969, с. 119-120].

Загалом у інвентарному описі матеріалів Жакчика згадано 96 знахідок, з яких 1 – мушля, 60 – крем'яні вироби та 35 – уламки кераміки [Даниленко, 1955/8, № 2683, кн. I, с. 62-65]. Наразі у відповідній колекції, що зберігається у НФ ІА НАНУ, наявні 28 фрагментів кераміки. З них до енеоліту віднесено 16, а решта 12 є уламками 6-ти посудин БДК.

Посудина № 1. Представлена 2-ма орнаментованими фрагментами стінки товщиною 0.5-0.7 см. Глина містить домішку незначної кількості тонких органічних волокон, піску, жорстви, каміння (максимальний зафіксований розмір – 0.5 см), графіту. Зовнішня та внутрішня поверхні добре заглажені та підлисковані. Колір ззовні світло-сірий, бурий, зсередини – сірий. Злам одношаровий, сірий або чорний. Зовнішня поверхня орнаментована вертикальними та горизонтальними рядами відбитків 4-зубого гребінцевого штампку довжиною 0.7 см. Відбитки штампку глибокі, чіткі, нанесені з протягуванням (рис. 8: 1-2).

Посудина № 2. Представлена одним орнаментованим фрагментом стінки товщиною 0.5-0.6 см. Напевно посудина мала округлий або біконічний з заокругленим ребром корпус, максимальний діаметр якого становив близько 14 см. Глина містить домішку піску, жорстви, графіту та незначної кількості тонких органічних волокон. Зовнішня поверхня добре заглажена, внутрішня – вкрита горизонтальними розчосами, нанесеними гребінцевим штампком. Колір зовнішньої поверхні бурий, темно-сірий, внутрішньої поверхні та зламу – чорний. Орнамент – горизонтальні ряди відбитків 3-зубого вертикально поставленого гребінцевого штампку довжиною 1.1 см, відокремлені один від одного 4-ма прогладженими лініями шириною 0.2-0.3 см (рис. 8: 3).

Посудина № 3. Представлена одним орнаментованим фрагментом стінки товщиною 0.3 см. Глина містить домішку незначної кількості

органічних волокон та грубозернистого піску. Зовнішня та внутрішня поверхні добре заглажені, зі слідами вигорілої органіки. Колір ззовні – бурий, зсередини та на зламі – темно-сірий. Ззовні нанесено орнамент у вигляді композиції, утвореної паралельними проглаженими лініями шириною 0.2 см, тонкими прокресленими лініями шириною 0.1 см та вузькими видовженими наколами, можливо, нігтьовими (рис. 8: 4).

Посудина № 4. Представлена одним орнаментованим фрагментом стінки товщиною 0.7-0.8 см. Глина містить домішку піску, жорстви, графіту та тонких органічних волокон. Зовнішня та внутрішня поверхні добре заглажені. Колір зовнішньої поверхні – сірий, внутрішньої поверхні та зламу – темно-сірий. Ззовні фрагмент орнаментовано горизонтальним та вертикальним рядами відбитків 5-зубого гребінцевого штампу довжиною 1.2 см, а також ледь помітними 4-ма паралельними лініями шириною 0.1 см, проглаженими щойно описаним (?) штампом (рис. 8: 5).

Посудина № 5. Представлена 3-ма орнаментованими фрагментами стінки товщиною 0.6-0.9 см. Глина містить домішку тонких органічних волокон, дрібного шамоту, дрібних часточок вохри. Зовнішня та внутрішня поверхні добре заглажені, зі слідами вигорілої органіки. Колір ззовні сірий, світло-бурий, бурий, темно-сірий, зсередини – бурий, темно-сірий, сірий. Злам переважно одношаровий – бурий або темно-сірий, рідше двошаровий – чорний зсередини та світло-бурий ззовні. Ззовні нанесено орнамент у вигляді зон, заштрихованих то горизонтальними, то вертикальними паралельними проглаженими лініями шириною 0.3 см. Іноді різноспрямоване штрихування перетиналося, утворюючи “сітку”, в інших випадках заштриховані зони розділялися рядом окремо розташованих наколів підтрикутної форми (рис. 8: 6-8).

Посудина № 6. Представлена 2-ма орнаментованими фрагментами стінки товщиною 0.6-0.7 см. Глина містить домішку тонких органічних волокон, піску, жорстви. Зовнішня та внутрішня поверхні добре заглажені, з численними слідами вигорілої органіки. Колір ззовні бурий, червоно-бурий, зсередини – чорний. Злам двошаровий – чорний з тонким бурим зовнішнім шаром. Ззовні нанесено орнамент у вигляді зон, поперемінно заповнених паралельними прокресленими діагональними лініями шириною 0.1 см та “сіткою”, утвореною такими ж лініями (рис. 8: 9-10).

Посудина № 7. Представлена 2-ма орнаментованими фрагментами стінки, ймовірно, верхньої частини корпусу посудини біконічної форми (рис. 8: 11). Виходячи з наявних уламків, максимальний її діаметр був не меншим від 18 см. Товщина стінок – 0.7-0.9 см. Глина містить незначну домішку органічних волокон, піску, жорстви та каміння (максимальний зафіксований розмір – 0.5 см). Зовнішня поверхня ангобована та заглажена, внутрішня – вирівняна розчісуванням та заглажена. Колір ззовні плямистий світло-сірий, бурий, зсередини – сірий та темно-сірий. Злам чорний. На зовнішній поверхні нанесено орнамент у вигляді 2-х горизонтальних ліній, від яких вниз “звисають” трикутники. Всі лінії ледь помітні проглажені, шириною 0.3 см.

Крем’яна колекція пам’ятки нараховує 85 виробів, що значно перевищує кількість, зафіксовану у інвентарному описі. До її складу входять 1 асиметрична трапеція (рис. 9: 1), 3 пластини з діагонально і перпендикулярно ретушованим кінцем (рис. 9: 2-4), частина яких, можливо, є заготовками трапецій, 1 перфоратор (рис. 9: 5), 2 ретушовані пластини (рис. 9: 6), 14 різнотипних скребачок на відщепі (рис. 9: 7-17), 1 двогранний різець на відщепі, 4 ретушовані відщепи та уламки, 6 цілих та 1 фрагментований одноплощадковий односторонній нуклеус для пластинок (рис. 9: 18-21), 1 нуклеподібний уламок, 26 пластин та пластинок, 25 відщепів, технологічних сколів та уламків. Частина описаних крем’яних виробів може належати до ранньотрипільського часу.

Завалля

Пам’ятка знаходиться на лівому березі Південного Бугу, приблизно за 3 км на південний схід від південної околиці с. Завалля Гайворонського р-ну Кіровоградської обл. Пункт був виявлений В.М. Даниленком у 1955 р.

За даними польової документації та монографії В.М. Даниленка, неолітичні матеріали були зібрані на невеликій ділянці орного поля, розташованого на краю першої лесової тераси лівого борту долини Південного Бугу висотою 10-12 м над рівнем води, приблизно за 800 м північніше від греблі наразі непрацюючої Савранської (Березовської) ГЕС. Інформація про склад виявлених знахідок є доволі суперечливою. У польовому щоденнику згадуються знахідки 3-х трапецій, мікропластини з зубчиками, округлої скребачки, кількох крем’яних відщепів та фрагментів кераміки середини доби бронзи, прикрашених пружковим орнаментом [Даниленко, 1955/8, № 2682, с. 38-39]. У тексті польового звіту та монографії згадуються трапеція, мікролітичний

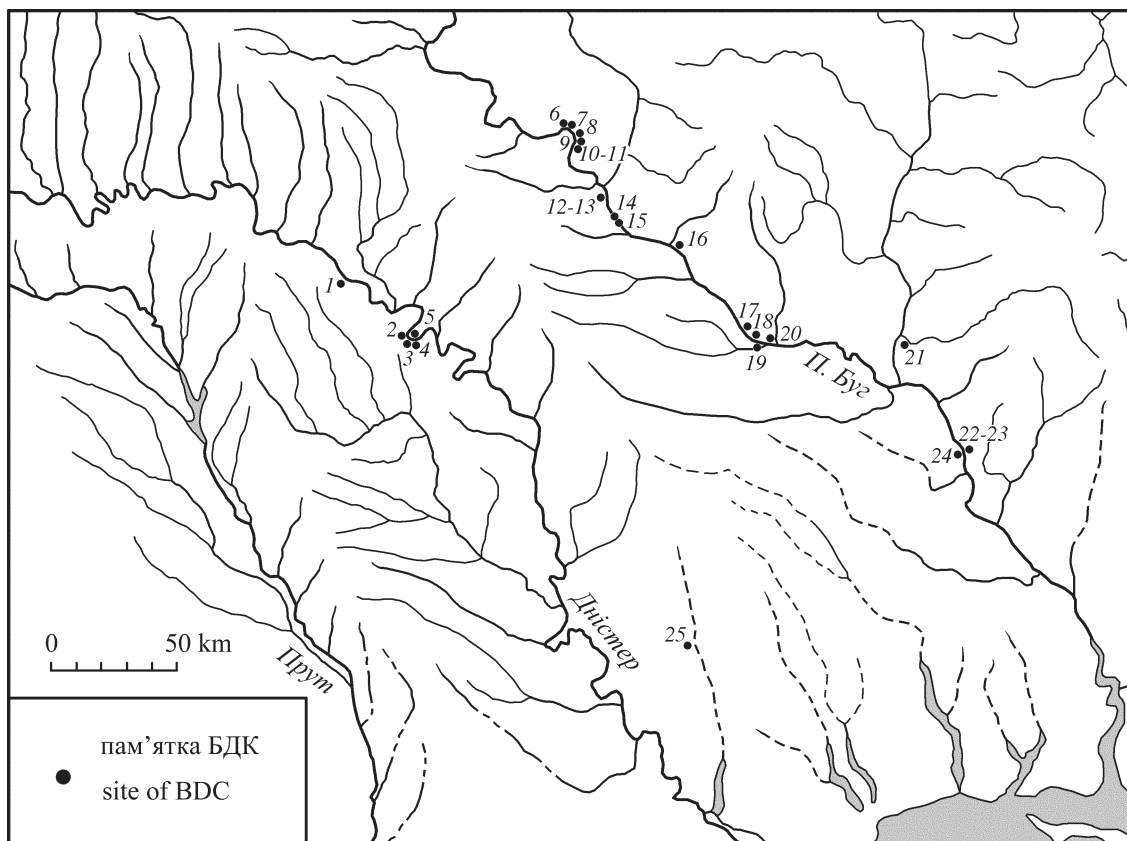

Рис. 11. Буго-дністровські пам'ятки, що згадуються у статті: 1 – Тетереука Ноуе XV; 2 – Сорока I; 3 – Сорока V; 4 – Сорока II; 5 – Цикинівка; 6 – Самчинці I; 7 – Самчинці II; 8 – Щурівці-Поріг; 9 – Заньківці II; 10 – Сокільці II; 11 – Сокільці VI; 12 – Ладижин I; 13 – Ладижин II; 14 – Митьків Острів; 15 – Базьків Острів; 16 – Чернятка; 17 – Завалля; 18 – Жакчик; 19 – Саврань; 20 – Мельнична Круча; 21 – Миколина Брояка (Чорний Ташлик); 22 – Пугач 2; 23 – Пугач 1; 24 – Гард 3; 25 – Гіржеве.

Fig. 11. The Buh-Dnister culture sites mentioned in the article: 1 – Tetereuka Noue XV; 2 – Soroka I; 3 – Soroka V; 4 – Soroka II; 5 – Tsykynivka; 6 – Samchyntsi I; 7 – Samchyntsi II; 8 – Shchurivtsi-Porig; 9 – Zan'kivtsi II; 10 – Sokil'tsi II; 11 – Sokil'tsi VI; 12 – Ladyzhyn I; 13 – Ladyzhyn II; 14 – Myt'kiv Ostriv; 15 – Baz'kiv Ostriv; 16 – Cherniatka; 17 – Zavallia; 18 – Zhakchyk; 19 – Savran'; 20 – Mel'nychna Krucha; 21 – Mykolyna Broiaka (Chorny Tashlyk); 22 – Pugach 2; 23 – Pugach 1; 24 – Gard 3; 25 – Girgeve.

нуклеус, одна кінцева та дві округлі скребачки, “пластинка з трьома зубцями”, а також 3 уламки кераміки [Даниленко, 1955/8, № 2681, с. 22-23; 1969, с. 120]. У інвентарному описі матеріалів пам'ятки згадано 10 знахідок: 3 орнаментовані фрагменти неолітичного посуду та 7 крем'яних виробів – трапеція, мікропластинка з зубчиками по краю, округла та кінцева скребачки, дві пластини й відщеп [Даниленко, 1955/8, № 2683, кн. 1, с. 112].

Наразі в ІА НАНУ зберігаються лише 4 предмети, що походять з пам'ятки. Кераміка представлена одним дрібним розшарованим фрагментом стінки посудини, прикрашеним горизонтальними (?) рядами відбитків косо поставленого ледь вигнутого 6-зубого гребінцевого штампу довжиною 1.1 см (рис. 1: 14). Глина

містить надзвичайно велику кількість графіту. Колір поверхні та зламу темно-сірий зі сріблястим відблиском. Решта знахідок – крем'яні вироби: 1 симетрична трапеція (рис. 1: 15), виготовлена на медіальному уламку пластинки, 1 різцевий скол та 1 пластина, знята з нуклеуса з біпоздовжнім сколюванням.

Два відсутні в колекції уламки кераміки у тексті звіту та монографії В.М. Даниленка описані як “фрагменти двох горщиків S-подібного профілю з низькими плічками”, виготовлених із “перенасиченої графітом глини” і прикрашених “шевроноподібними фігурами, утвореними горизонтальними або вертикальними відбитками дрібнозубчатого гребінцевого штампу” [Даниленко, 1955/8, № 2681, с. 22; 1969, с. 120].

Визначальні риси кераміки “самчинського” типу

Загалом в описаних колекціях виявлено уламки однієї посудини КЛСК (Щурівці-Поріг) та 27-и посудин БДК. Орнамент зафіксовано для 22-х бугодністровських посудин. Він поділяється на лінійний (15 посудин) та відтиснутий (15 посудин).

За типом нанесення лінії поділяються на прокреслені (5 випадків) та прогладжені незубчастим орнаментом (10 випадків), які тричі сполучаються на одному начинні, а також прогладжені зубчастим штампом (4 випадки), які лише один раз сполучаються зі звичайними прогладженими лініями. Максимальна зафіксована ширина прокресленої лінії – 0.1 см. Прогладжені лінії також досить вузькі, в середньому шириною 0.2 см, максимально – 0.4 см.

Відтиснутий орнамент розпадається на 3 групи – нанесений зубчастим орнаментом (9 випадків); незубчастим орнаментом (4 випадки), далі – “наколи”; та нанесений подушечкою пальця або нігтем (4 випадки). Таким чином, відбитки зубчастого штампу можна вважати найбільш характерним видом самчинської відтиснутої орнаментатії. У 4-х випадках вони наносилися у скорописній манері – з протягуванням. Тричі вони сполучалися на одному начинні з лініями, прогладженими зубчастим штампом, двічі – з прогладженими лініями шириною 0.2 см, та один раз – з пальцевим вдавненням. Привертає увагу, що жодного разу зубчастий штамп не сполучається з тонкими прокресленими лініями та наколами. Отже, є абсолютно логічним, що відбитки зубчастого штампу найчастіше наносилися на одну посудину разом із лініями, прогладженими зубчастим штампом. У свою чергу, скорописна манера нанесення зубчастих відбитків є наче проміжною ланкою між цими елементами орнаменту. Штampi мають від 2-х до 6-ти зубців, але найчастіше зустрічаються 4-зубі. Їх довжина варіює в діапазоні 0.6-1.2 см, але в середньому становить 0.9 см.

Найрідше на проаналізованому посуді зустрічаються нігтьові відбитки, пальцеві вдавнення та різноманітні наколи, які можна вважати нехарактерними елементами самчинської орнаментатії.

Таким чином, за характерними рисами орнаментатії самчинська кераміка поділяється на дві рівновеликі і відносно відокремлені групи посуду:

- а) прикрашений прогладженими лініями не ширше 0.4 см;
- б) прикрашений зубчастим штампом.

Друга група включає звичайні відбитки, та орнамент, нанесений штампом, який перебуває у русі – “протягнуті” відбитки, та лінії нанесені зубчастим штампом. Кожна з двох груп представлена 10-ма посудинами. Сполучення орнаментів різних груп на одному начинні зустрічається лише двічі (Ладизжин II, посудина № 1 та Жакчик, посудина № 2).

Специфічною самчинською рисою можна назвати і нанесення орнаменту на краю вінець зсередини посудини. Це зафіксовано на уламках 3-х із 7-ми посудин, вінця яких збереглися.

Формівні маси проаналізованих посудин як “фонову” домішку містили органічні волокна та пісок (по 23 посудини). При цьому обидві домішки одночасно присутні у 20-ти випадках. Характерним для самчинської кераміки слід вважати наявність у глиняній масі жорстви (20 посудин) та каміння, зазвичай, польового шпату (13 посудин). Привертає увагу той факт, що каміння завжди сполучається з жорствою і слюдою. Найбільше його у посуді пам’яток Щурівці-Поріг та Ладизжин II. На цих же пам’ятках воно має і більші абсолютні розміри. Але щоб наші пам’ятки не розпалися на дві групи за цим штучним розмежувальним показником у 3 мм, напевно, буде логічно надалі домішки каміння та жорстви розглядати разом, як одну “грубу мінеральну” домішку. У глині приблизно чверті посудин присутня слюда (7 випадків) та графіт (5 випадків). Перша завжди, а другий – майже завжди, сполучаються з жорствою та камінням (виняток – Завалля).

До нехарактерних для самчинського посуду слід віднести домішки гравію (4 посудини) та мушлі (4 посудини). Привертає увагу той факт, що у 3-х випадках вони сполучаються між собою, і рідше – з жорствою та камінням (1 випадок для мушлі та 2 для гравію). Це може свідчити, що вони є показниками якоїсь відмінної, “не-самчинської”, традиції приготування формівної маси.

Малоінформативними через свою нечисленність є домішки вохри/кривавику (3 випадки) та шамоту (2 випадки). Вони можуть виступати як разом із домішкою жорстви й каміння, так і окремо.

Із 10-ти посудин, прикрашених зубчастими відбитками або лініями, нанесеними зубчастим штампом, тільки дві (Щурівці-Поріг, пос. № 1 та Завалля, пос. № 1) не містили грубої мінеральної домішки. Так само із 10-ти посудин, орнаментованих прогладженими лініями, грубої мінеральної домішки не було лише у двох випадках (Жакчик, посудини № 3 та № 5). Це підтверджує єдність технології посуду обох груп, утворених за

стилем орнаментативної. Водночас, це дозволяє виділити з поміж розглянутого орнаментованого посуду ті начиння, які не мають ані характерної “самчинської” орнаментативної, ані характерних технологічних домішок. Це посудина № 3 із Самчинців II, прикрашена прокресленими лініями та ямками-наколами, виготовлена із глини з домішкою гравію та мушлі, та посудина № 4 із Ладжиги II, прикрашена нігтьовими відтисками та виліплена із глини з “фоновною” домішкою органічних волокон та піску.

Визначивши основні характерні риси посуду “самчинського” типу, залишається перевірити їх відповідність назві, що дозволить надалі вживати її без лапок.

Колекція пам’ятки Самчинці II та кераміка “самчинського” типу

Уперше термін “кераміка типу Самчинці” зустрічається у польовому щоденнику В.М. Даниленка. Цей запис зроблено рукою П.І. Хавлюка при описі матеріалів, добутих ним наприкінці жовтня 1958 р. в ході розвідкових робіт на пам’ятках Ладжиги I та Ладжиги II [Даниленко, 1958/5, № 3403, зом. 2, с. 60]. За твердженням В.М. Даниленка, ця назва пов’язана з еталонною колекцією кераміки, що компактно залягала у “кухонній купі”, розчищеної на пам’ятці Самчинці II [Даниленко, 1959-1961, № 4421, с. 7; 1969, с. 65, 118].

На жаль, колекція пам’ятки збереглася не повністю. Але за її наявною частиною та виробами, які відомі автору за зображеннями, видно, що кераміці Самчинців II властиве використання грубої мінеральної домішки, прогладжених ліній шириною 0.1-0.2 см (рис. 1: 1, 4), відбитків зубчастих штампів, нанесених з протягуванням (рис. 1: 6-8), ліній, нанесених зубчастим штампом (рис. 1: 9), прикрашання внутрішнього краю вінець (рис. 1: 3). При цьому слід зазначити, що навіть із врахуванням відсутньої частини колекції, матеріали Самчинців II є абсолютно неінформативними з точки зору вивчення форми посуду, – адже жодна виявлена тут посудина не представлена більш-менш повним профілем. До того ж, пам’ятка не була ані першою з матеріалами такого типу, виявленою на Південному Бузі, ані самою яскравою чи самою численною за кількістю знахідок. Подив викликає й те, що не у 1957 р., а тільки через рік після дослідження цей пункт починає виступати як еталонний та епонімний. Напевно, причину такої метаморфози слід шукати у подіях 1958 р.

Впродовж 1958 р. жодні дослідження у Самчинцях II не проводилися. Натомість на сусідньому пункті Самчинці I саме в цей рік було проведено зовсім незначні польові роботи, що виявили рештки лише однієї посудини [Даниленко, 1958/5, № 3406, кн. 2, с. 25]. Чи могла ця посудина змінити статус сусідньої посередньої пам’ятки на виключний? Напевно так, адже саме цю посудину В.М. Даниленко назвав “одною з найкращих посудин самчинського типу”, а її зображення вже впродовж 50-ти років неодмінно фігурує серед ілюстрацій узагальнюючих публікацій, присвячених БДК та неоліту України [Даниленко, 1969, с. 119, рис. 92; 1971, с. 90, рис. 24: 15; 1985, с. 123, рис. 31: 15; Котова, 1994, с. 137, рис. 27: 7; 2002, с. 179, рис. 55: 11; Черныш, 1996, с. 23, рис. 23: 56].

Пам’ятка Самчинці I, що знаходиться на лівому березі р. Південний Буг приблизно за 1.5 км на схід від центру с. Самчинці, навпроти крайніх будинків західної околиці с. Мар’янівка (обидва – Немирівського р-ну Вінницької обл.), була виявлена П.І. Хавлюком у 1956 р. і досліджувалася ним та В.М. Даниленком у 1957-1958 рр. Вона займає ділянку високої заплави та краю першої надзаплавної тераси шириною 25 м та довжиною понад 300 м, розташовану вздовж великого порогу, що перетинає ріку у цьому місці. Культурний шар пам’ятки був сильно зруйнованим, внаслідок чого різночасові матеріали залягали на поверхні. У місцях найбільшої концентрації знахідок дослідники робили невеликі розчистки [Даниленко, 1969, с. 118-119]. В одній із них, розташованій у прибережній частині, було виявлено згаданий розвал посудини № 3.

Наразі більше 60 уламків цієї посудини зберігаються у НФ ІА НАНУ. З них 7 були виявлені у 1956 р., ще 3 – у 1957 р., а решта – у 1958 р. Це горщик з округлим дном, дещо видовженим кулястим корпусом, низькою вертикальною горловиною та дещо відхиленим назовні краєм вінець (рис. 10). Діаметр вінець – 15 см, максимальний діаметр корпусу – 33.5 см, а висота – близько 40 см. Край вінець потоншений, зріз заокруглений. Товщина стінок – 0.4-0.6 см, дна – 1.1 см. Посудину виготовлено із глини з домішкою великої кількості грубої жорстви та каміння білого кольору (максимальний зафіксований розмір – 0.8 см), конкрецій темно-червоної вохри (максимальний зафіксований розмір – 0.6 см), а також незначної кількості тонких органічних волокон. Значна частина зовнішньої поверхні ретельно заглажена та заліскована, але місцями

на ній помітні різноспрямовані розчоси, а також доліпи, що мали приховати сильно виступаючі камені. Внутрішня поверхня заглажена, має спорадичні сліди горизонтальних розчосів. Колір зовні і зсередини червоно-бурий з темно-бурими та чорними плямами, злам переважно бурий, але місцями сірий, чорний або пістрявий. Зсередини посудини під краєм вінець нанесено горизонтальний ряд відбитків гребінцевого штампу. Зовнішня орнаментация представлена 3-ма горизонтальними зонами із 4-х горизонтальних рядів відбитків гребінцевого штампу кожна, що перемежуються 2-ма зонами, заповненими прокресленим орнаментом із кількох паралельних ліній, які утворюють зигзаг. Вертикальні або ледь нахилені відбитки 7-зубого дещо вигнутого гребінцевого штампу довжиною 1.1 см наносилися у скорописний спосіб – з протягуванням. Цим же штампом наносилися й тонкі паралельні лінії прокресленого орнаменту. Залежно від кута, під яким наносився штампований та прокреслений орнамент, іноді є помітними відбитки лише 6-ти або 5-ти зубців. В одному місці добре помітні сліди виправлення орнаменту у вигляді замазування прокреслених ліній тонким шаром глини.

Як бачимо, описана посудина ідеально відповідає всім основним рисам самчинської орнаментации та складу формівної маси. До того ж вона – одна з небагатьох – має достовірно округле дно. При цьому слід нагадати, що за самим загальним визначенням В.М. Даниленка, самчинська фаза БДК – це “час круглодонної кераміки з гребінцевим орнаментом” [Даниленко, 1969, с. 156]. Отже, Самчинцям I більше ніж Самчинцям II підходить статус епонімної пам’ятки. Проте, у її матеріалах є й дуже яскравий посуд печерського типу. Напевно через це назву “самчинський”, дану В.М. Даниленком всьому буго-дністровському посуду з грубою мінеральною домішкою та гребінцевим орнаментом, слід розглядати як певний компроміс між яскравістю знахідок Самчинців I та відносною “чистотою” колекції Самчинців II.

Кераміка самчинського типу на Дністрі

Єдиною буго-дністровською пам’яткою Подністров’я, яка чітко позиціонується як “самчинська”, є Сорока I, шар I, горизонт “а”. За описом, вміщеним у монографії В.І. Маркевича, формівні маси її посуду майже завжди містять домішку органічних волокон, і у переважній більшості – піску, що відповідає “фоновим” домішкам у однотипній кераміці Побужжя. Також дослідник згадує наявність кераміки, виготовленої

із глини “з товченим кварцем (кременем)”, яку, напевно, можна співвіднести з грубою мінеральною домішкою каміння та жорстви. В орнаментации начинь широко використовувалися різні види зубчастих штампів з числом зубців від 2-х до 6-ти. Судячи з малюнків та фотографій, іноді вони наносилися з протягуванням. Також з самчинськими матеріалами Південного Бугу добре узгоджується те, що у посудин Сорок I, 1а “по краю вінець з внутрішнього боку завжди наносився один ряд відбитків штампа” [Маркевич, 1974, с. 56–58]. Отже, самчинський характер керамічних матеріалів пам’ятки можна вважати підтвердженим.

Порівняння кераміки самчинського типу з посудом інших типів

Виокремлення певних керамічних матеріалів у самчинський тип слід вважати доцільним лише за умови підтвердження наявності в БДК пам’яток, у колекціях яких відсутні зразки “самчинської” кераміки, тобто посуд, який містить характерні самчинські ознаки. Через брак місця для повної характеристики відповідних колекцій, звернемося до їх описів у польовій документації і публікаціях та до загальних спостережень автора цієї статті.

В.М. Даниленко чітко зазначає, що у інвентарі пам’яток, які він відніс до сокільцівської та печерської фаз, спорадично зустрічається кераміка з відбитками простого двозубого штампу [Даниленко, 1969, с. 154]. У Подністров’ї також зафіксовано один випадок нанесення гребінцевих відбитків – на посудині із Сорок I, шару I, горизонту “б” (III, печерська, фаза) [Маркевич, 1974, с. 45]. Але ці штампи наносилися без протягування, ними не прогладжувалися лінії, а внутрішні поверхні посудин ніколи не прикрашалися орнаментом. На жаль, наразі відсутні точні статистичні дані щодо наявності грубої мінеральної домішки у глині скибинецької, сокільцівської та печерської кераміки. В опублікованих описах матеріалів відповідних поселень формівні маси з домішками жорстви та каміння не згадуються [Даниленко, 1969, с. 62-117; Маркевич, 1974, с. 43, 90-91, 100-102].

Порівнянню самчинської та “савранської” кераміки має передувати одне зауваження. Як і у випадку з керамікою самчинського типу, чітке визначення характерних рис “савранського” посуду наразі відсутнє. Виділяючи його в окремий тип, В.М. Даниленко мав лише одну досліджену пам’ятку – епонімну Саврань (комплекс № 1 та № 2). За даними дослідника, в її інвентарі не було виявлено жодної посудини з гребінцевим орнаментом. Водночас, як характерну рису посуду

Саврані було названо домінування у її орнаментативній композиції, виконаних широкими та глибокими прогладженими лініями. Знайомство з польовою документацією та, на жаль, лише частково збереженою колекцією, засвідчило об'єктивність лише другого спостереження, оскільки у тексті звіту 1949 р. зафіксовано наявність в комплексі № 1 фрагменту кераміки, “що зберіг частину стрічки, виконаної відбитками гребінцевого штамп” [Даниленко, 1949/25, № 2034, с. 28]. У колекції комплексів № 1 та № 2, де були виявлені залишки приблизно 10-ти посудин [Даниленко, 1949/25, № 2034, с. 26-29; 1955/8, № 2681, с. 12-14], фрагменти кераміки з гребінцевим орнаментом, орнаментом із ліній, нанесених гребінцем, а також вінця, орнаментовані по внутрішньому краю, – наразі відсутні. Не згадуються вони і у інвентарних описах [Даниленко, 1949/25, № 1738, с. 15-17; 1955/8, № 2683, кн. 1, с. 79-86]. За винятком вже згаданого фрагменту з гребінцевими відбитками та уламків оздобленої наколами посудини, решту орнаментованої кераміки прикрашено прогладженими лініями. Але ці лінії ширші й глибші, ніж на самчинській кераміці. Посуд, формівна маса якого містить грубу мінеральну домішку, у колекції Саврані є, але він там не переважає.

Ще однією одношаровою савранською пам'яткою, дослідженою В.М. Даниленком, є поселення Чернятка [Даниленко, 1969, с. 121-125]. Ознайомлення з її колекцією, яка містить близько 400 фрагментів від 8-10-ти неолітичних посудин, підтвердило слова автора розкопок про цілковиту відсутність серед її знахідок кераміки з гребінцевим орнаментом. Нема в ній і посудин із вінцями, орнаментованими з внутрішнього боку. Водночас тут добре представлена кераміка з грубою мінеральною домішкою, а також є кілька фрагментів з паралельними лініями, нанесеними зубчастим штампом. Як і в Саврані, майже весь посуд Чернятки орнаментовано порівняно широкими прогладженими лініями.

За даними М.Т. Товкайла, в інвентарі савранських пам'яток Степового Побужжя переважає кераміка, орнаментована досить широкими прогладженими лініями. Але поруч із нею набула поширення й кераміка з характерними самчинськими рисами: протягнутими відбитками гребінцевих штампів, прогладженими лініями, нанесеними цими штампами, вінцями, орнаментованими з внутрішнього боку. Повідомляється також про значне розповсюдження у регіоні посуду “з переважаючими домішками товченого кварцу, грубого та дрібного піску” [Товкайло, 2005, с. 30-35].

Посудини орнаментовані відбитками зубчастих штампів, що перебувають у русі, виявлені і на савранських пам'ятках Подністров'я Сорока V та Цикинівка. Утім, у їх формівних масах відсутня груба мінеральна домішка [Маркевич, 1974, с. 115-116, 123-124].

Отже, маючи спільну рису – переважання орнаменту з широких прогладжених ліній, – колекції різних савранських пам'яток відчутно різняться за набором та частотою присутності на їх посуді орнаментів з характерними самчинськими ознаками. Так, кераміка одних відрізняється від самчинської лише дещо меншою присутністю гребінцевого орнаменту, тоді як посуд інших, зокрема Саврані та Чернятки, – майже цілковитою відсутністю самчинських рис. Останній виявляє близькість до посуду печерського типу, в орнаментативній якій також переважають композиції із широких жолобчастих ліній. До речі, В.М. Даниленко свого часу відмітив цей “факт своєрідного відновлення тих традиційних рис культури, які зародилися ще у місцевому ранньому неоліті”, пояснивши його “відродженням балкано-дунайської орієнтації культурно-економічних зв'язків” населення БДК [Даниленко, 1969, с. 154-155].

Видається, що логічніше було б вбачати в цьому не “відновлення”, а пряме продовження традицій печерської орнаментативності. Певною мірою таку думку підтверджують і дані радіовуглецевого датування, проведеного Київською лабораторією починаючи з 1998 р. Так, саме Саврань дала дві з трьох абсолютних дат, що виявилися найдавнішими у серії з 11-ти наявних визначень віку савранських пам'яток [Telegin et al., 2000, р. 63-64; Котова, Ковалюх, 2002, с. 104]. Утім, синхронна Саврані дата була одержана для поселення Гард 3, в колекції якого присутні посудини з усіма характерними рисами кераміки самчинського типу [Товкайло, 2005, с. 148-149]. Єдиним поясненням цього може бути не послідовне, а паралельне існування в межах БДК двох традицій – лінійно-прогладженої та штампової орнаментативності.

Інвентар низки савранських пам'яток, кераміка яких прикрашалася і широкими прогладженими лініями і гребінцевими відбитками, демонструє синтез обох традицій. Про те, що їх колекції не є результатом механічного змішування різнотипних матеріалів, свідчать випадки сполучення на одній посудині жолобчастого лінійного та зубчатого штампового орнаментів [Товкайло, 2005, с. 127, рис. 45: 1, с. 128, рис. 46: 1, с. 140, рис. 58: 1].

Паралельне існування у буго-дністровській кераміці двох традицій орнаментативності автоматично

знімає з порядку денного питання про виділення окремого самчинського періоду розвитку культури. Більше того, цим можна логічно пояснити різноманітні сполучення різнотипної кераміки в межах одного комплексу, їх часом суперечливе стратиграфічне залягання, наявність посудин, орнамент яких поєднує характерні риси різних традицій. Водночас це надає актуальності питанню про причину та час появи кожної з традицій. Якщо у крішській генезі жолобчастої орнаментції ніхто не сумнівається, то щодо походження штапового орнаменту висловлювалися різні точки зору, що пов'язано з широким розповсюдженням гребінцевої орнаментції в неоліті півдня Східної Європи.

Кераміка самчинського типу за межами ареалу БДК

Окремі риси самчинської орнаментції зафіксовані не тільки на буго-дністровській кераміці, але і на посуді інших неолітичних культур степової та лісостепової зони України. Так, посудини з орнаментованим внутрішнім краєм вінець та/або “протягнутими” відбитками зубчастих штампів і нанесеними ними прогладженими лініями є в інвентарі ракушечнойської (Ракушечний Яр, шари 23-7) [Белановская, 1995, с. 100-111], нижньодонської (Роздорське 1, шар 2; Ракушечний Яр, шар 5) [Котова, 2002, с. 196, рис. 72], сурської (Семенівка, нижній шар; Стрільча Скеля, нижній шар) [Котова, 2002, с. 129, рис. 5, с. 134, рис. 10, с. 136, рис. 12], тубинської (Старобільськ; Туба 2) [Манько, 2006, с. 205, рис. 85, с. 206, рис. 86, с. 221-232, рис. 101-112], донецької (Зелена Горниця 5; Зелена Горниця 6; Зливки) [Котова, 2002, с. 231, рис. 107; Манько, 2006, с. 162, рис. 42, с. 165, рис. 45] та азово-дніпровської культури (Чапаївка; Вовчок; Собачки) [Котова, 2002, с. 187, рис. 63, с. 189, рис. 65]. Самчинські риси орнаментції набули певного поширення у ранньонеолітичному посуді Києво-Житомирського Полісся. У цьому регіоні вони зафіксовані переважно в кераміці пам'яток дніпро-донецької культури, які визначаються за кукрекським або пластинчастим геометричним набором крем'яних знарядь: Лазарівка [Залізник, 1998, с. 233, рис. 91: 1, 4-5], Крушники, Завалівка [Гаскевич, 2001, с. 45, рис. 5: 16, 18, с. 46, рис. 6: 27-32], Романків [Телегин, 1995, с. 112, рис. 3: 1-2]. Але відомі вони і серед знахідок пам'яток прип'ятсько-німанської культури, у кремені яких переважають яніславицькі риси: Гирло Гнилоп'яті [Неприна, 1969, с. 135, рис. 1: 2-3], Корма 1Б [Залізник, Балакін, Охріменко, 1987, с. 69, рис. 4: 10, 12], Бородянка 3В [Залізник, 1979, с. 57, рис. 3: 6].

Розвал горщика із самчинською орнаментцією Л.Л. Залізник виявив і на стоянці Броди, разом з яскравим крем'яним комплексом мезолітичної кудлаївської культури.

Таким чином, складається враження, що кераміка самчинського типу БДК є лише окремим проявом певного стилю орнаментції кераміки, що впродовж тривалого часу був поширеним у неоліті на всій території південної та, частково, північної України. Порівняння наявних радіовуглецевих дат пам'яток перелічених культур свідчить про більш ранню появу характерних самчинських рис у неолітичній кераміці степової, а не лісової зони.

Про південне, а не північне походження самчинських традицій свідчить те, що більшість савранських пам'яток з керамікою, прикрашеною гребінцевими відбитками, знаходяться на півдні ареалу БДК – у Степовому Побужжі. Примітно, що вони датуються часом, коли північніше ще побутували савранські пам'ятки з виключно лінійною орнаментцією (Чернятка). Показовим є й те, що практично всі дослідники, які вивчали кераміку БДК, відмічали наявність у формівних масах більшості самчинських посудин – на всіх ділянках ареалу поширення культури – домішки графіту. Оскільки родовище цього мінералу знаходиться на Південному Бузі, в районі с. Завалля Гайворонського р-ну Кіровоградської обл., слід визнати зв'язок відповідних самчинських посудин з територіями, розташованими на південь від цього місця, – адже тільки там, а не північніше, можна зустріти глину з природною домішкою графіту.

У зв'язку з цим особливу увагу привертають матеріали двох пам'яток степової зони Північного Причорномор'я – Гіржеве та Ракушечний Яр. Перша була досліджена П.І. Борисковським та В.Н. Станко на р. Кучурган у Велико-Михайлівському р-ні Одеської обл. За інформацією В.Н. Станко, виявлені тут 7 фрагментів неолітичної кераміки, орнаментованої наколами та гребінцевими відбитками, В.М. Даниленко відніс до “самчинського часу” [Станко, 1967, с. 167-168]. Нещодавно проведене у Київській лабораторії датування органіки, доданої до їх глини, визначило більш ранній вік цього посуду, порівняно з одержаними у тій же лабораторії датами пам'яток БДК, які містили кераміку самчинського типу [Манько, 2006, с. 19].

Пам'ятка Ракушечний Яр була досліджена Т.Д. Белановською на р. Дон у Ростовській обл. Росії. Із тексту та рисунків монографії дослідниці випливає, що вже у найдавнішому, 23-му шарі поселення було виявлено кераміку, прикрашену гребінцевими відбитками, а у шарі 22 – посудини, орнаментовані по внутрішньому краю вінець. При

описі кераміки шарів 15, 13, 10 згадуються лінії, нанесені гребінцевим штампом [Белановская, 1995, с. 100-109]. Судячи з радіовуглецевих дат, отриманих у Київській лабораторії за зразками кераміки із шару 20 цього поселення, воно розпочало своє існування на кілька сот років раніше за найдавінішу продатовану пам'ятку БДК [Telegin et al., 2000].

Така досить рання поява у Північному Причорномор'ї кераміки з гребінцевим орнаментом становить цікаву проблему, яку автор планує розглянути найближчим часом в окремій публікації.

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

Даниленко В.Н. Отчет о работе Среднебугской экспедиции в 1949 г. – Науковий архів ІА НАНУ. – Інв. № 1949/25.

Даниленко В.Н. Отчет об археологических исследованиях Южнобугского отряда за 1955 г. – Науковий архів ІА НАНУ. – Інв. № 1955/8.

Даниленко В.Н. Археологические исследования на Южном Буге в 1957-1958 гг. Отчет о работе Среднебугской неолитической экспедиции – Науковий архів ІА НАНУ. – Інв. № 1958/5.

Даниленко В.Н. Отчет об исследовании Бугской экспедицией ИА АН УССР неолитических

Подяки

Автор сердечно дякує науковим співробітникам ІА НАНУ: к.і.н. Н.Б. Бурдо – за допомогу при роботі з колекціями наукових фондів, к.і.н. М.Ю. Відейку та к.і.н. С.Д. Лисенку – за надзвичайно корисні консультації, а також начальнику відділу охорони пам'яток історії та культури Управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації М.В. Потупчику – за надану можливість ознайомитися з охоронними паспортами неолітичних пам'яток області.

памятников на Южном Буге в 1959-1961 гг. – Науковий архів ІА НАНУ. – Інв. № 1959-1961/7.

Хавлюк П.І. Науковий звіт про археологічну розвідку у верхів'ях басейну річки Соб та по річці Південний Буг на участку від с. Ладижин до м. Брацлав Вінницької обл. // Науковий архів ІА НАНУ. – Інв. № 1955/35.

Хавлюк П.І. Науковий звіт про археологічну розвідку берегів р. Південний Буг на відріжку від ст. Самчинці до м. Вінниці // Науковий архів ІА НАНУ. – Інв. № 1956/21.

ЛІТЕРАТУРА

Белановская Т.Д. Из древнейшего прошлого Нижнего Подонья. – С.-Пб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 1995. – 199 с.

Відейко М.Ю., Ковалюк М.М. Ізотопне датування пам'яток буго-дністровської культури // АБУ 1997 – 1998 рр. – К.: ІА НАНУ, 1998. – С. 65-66.

Гаскевич Дмитро. Регіональні особливості у неолітизації Прип'ятського Полісся // Гістарычна-археалагічны зборнік. – № 16. – Мінск, 2001. – С. 36-49

Гаскевич Д.Л. Крем'яні вироби кукрекської культурної традиції в інвентарі буго-дністровських пам'яток Побужжя // Археологія. – 2005. – № 3. – С. 24-37.

Гаскевич Дмитро. Синхронізація буго-дністровського неоліту та неоліту Центральної

Європи: Проблема радіовуглецевих дат // Wspólnota dziedzictwa archeologicznego ziem Ukrainy i Polski. Materiały z konferencji. Łańcut (26-28 X 2005 r.) – Warszawa: Petit S.C. Lublin, 2007. – S. 250-269.

Гаскевич Дмитро. Форма дна керамічного посуду буго-дністровських пам'яток Лісостепового Побужжя // Археологический альманах. – Донецк. (У друці).

Даниленко В.М. Дослідження неолітичних пам'яток на Південному Бузі // Археологія. – Т. X. – К., 1957. – С. 36-49.

Даниленко В.Н. Неолит Украины: Главы древней истории Юго-Восточной Европы. – К.: Наукова думка, 1969. – 259 с.

Даниленко В.М. Буго-дністровська культура / Археологія УРСР. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 85-96.

- Даниленко В.Н.** Буго-днестровская культура // Археология Украинской ССР. (Отв. ред. Д.Я.Телегин). – К.: Наукова думка, 1985. – С. 118-126.
- Залізник Л.Л.** Неолітичні пам'ятки р. Здвиж // Археологія. – Вип. 31. – 1979. – С. 54-65.
- Залізник Л.Л., Балакін С.А., Охріменко Г.В.** Неолітичні поселення Корма-1 та Крушники на Житомирщині // Археологія. – Вип. 58. – 1987. – С. 64-73.
- Залізник Л.Л.** Передісторія України X–V тис. до н.е. – К.: Бібліотека українця, 1998. – 306 с.
- Качинский Н.А.** Физика почвы. Учебное пособие. – Ч. 1. – М.: Высшая школа, 1965. – 323 с.
- Котова Н.С.** Мариупольская культурно-историческая область (Днепро-донское междуречье) // Археологічні пам'ятки та історія стародавнього населення України. – № 1. – Ковель: Вежа, 1994. – С. 1-143.
- Котова Н.С.** Неолитизация Украины. – Луганск: Шлях, 2002. – 268 с.
- Котова Н.С., Ковалюх Н.Н.** Каталог радиоуглеродных дат неолитических памятников Украины (Приложение 1) // Котова Н.С. Неолитизация Украины. – Луганск: Шлях, 2002. – С. 85-105.
- Манько В.О.** Неоліт Південно-Східної України. (Кам'яна доба України. – Вип. 9). – К.: Шлях, 2006. – 280 с.
- Маркевич В.И.** Исследования неолита на Среднем Днестре // КСИА. – Вып. 105. – 1965. – С. 85-90.
- Маркевич В.И.** Буго-днестровская культура на территории Молдавии. – Кишинев: Штиинца, 1974. – 174 с.
- Неприна В.И.** Тетеревское поселение днепродонецкой культуры // Советская археология. – 1969. – № 2. – С. 134-139.
- Станко В.Н.** Некоторые вопросы позднего мезолита Северо-Западного Причерноморья (по материалам раскопок стоянки Гиржево) // Записки Одесского археологического общества. – Т. 2 (35). – Одесса: Маяк, 1967. – С. 155-168.
- Телегин Д.Я.** Дніпро-донецька культура: До історії населення епохи неоліту – раннього металу півдня Східної Європи. – К.: Наукова думка, 1968. – 258 с.
- Телегин Д.Я.** Рецензія на книгу: В.И. Маркевич. Буго-днестровская культура на территории Молдавии // Археологія. – Вип. 23. – 1977. – С. 88-91.
- Телегин Д.Я.** Степное Поднепровье и нижнее Подунавье в неолите–энеолите // Каменный век на территории Украины. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 6-17.
- Телегин Д.Я.** Неолитическая керамика романковского типа в Киевском Поднепровье // Российская археология. – 1995. – № 1. – С. 110-120.
- Товкайло М.Т.** До проблеми датування буго-дністровського неоліту // Кам'яна доба України. – Вип. 5. – К.: Шлях, 2004. – С. 236-246.
- Товкайло Микола.** Неоліт Степового Побужжя (Кам'яна доба України. – Вип. 6). – К.: Шлях, 2005. – 160 с.
- Хавлюк П.И.** Стоянки развитого неолита в северной части среднего течения Южного Буга // КСИИМК. – Вып. 75. – 1959. – С.169-173.
- Черныш Е.К.** Буго-днестровская культура // Археология. Неолит Северной Евразии / Ин-т археологи РАН; отв. ред. С.В. Ошибкина. – М.: Наука, 1996. – С. 19-26.
- Шер Я.А.** Стиль в первобытном искусстве // Изобразительные памятники: стиль, эпоха, композиции. Материалы тематической научной конференции. – С-Пб., 2004. – С. 10-13.
- Kadrow Sławomir.** Kontakty kultur śródkowieuropejskich ze środowiskiem kulturowym na terenach Ukrainy we wczesnym neolicie – wybrane zagadnienia // Wspólnota dziedzictwa archeologicznego ziem Ukrainy i Polski. Materiały z konferencji. Łańcut (26-28 X 2005 r.) – Warszawa: Petit S.C. Lublin, 2007. – S. 250-269.
- Telegin D.Ya., Kovaliukh N.N., Potekhina I.D., Lillie M.** Chronology of Mariupol type cemeteries and subdivision of the Neolithic – Copper Age Cultures into periods for Ukraine // Radiocarbon and Archaeology. – Vol. 1. – №1. – S-Pb: Thesa, 2000 – P. 59-74.
- Tringham Ruth.** Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe (6000-3000 B.C.). – London: Hutchinson & Co Ltd, 1971. – 240 p.
- Wechler Klaus-Peter.** Studien zum Neolithikum der osteuropäischen Steppe (Archdologie in Eurasien, Bd 12). – Mainz: von Zabern, 2001. – 432 s.

Gaskevych D.L.

THE “SAMCHYNTSI” TYPE POTTERY AND PROBLEMS OF PERIODIZATION OF BUH-DNISTER NEOLITHIC CULTURE

Neolithic sites Samchyntsi I and Samchyntsi II were investigated by V.Danilenko 50 years ago. On the basis of specific appearance of its pottery he evolved the “Samchyntsi” type of ceramics and the Samchyntsi phase of development of Buh-Dnister culture. Later on, V.Markevich (1965, 1974) and D.Telegin (1968, 1977) have confirmed evolving of this phase. But separate Samchyntsi phase is not present in the periodization of the Neolithic of Dnister river region by K.-P.Wechler (2001) and periodization of the Neolithic of Southern Buh river region by N.Kotova (2002). Analysis of creation of all chronological schemes of the culture testifies that the single understanding of “Samchyntsi” type pottery characteristics is absent.

The ceramics of 5 sites, which V.Danilenko regards as “pure” Samchyntsi ones, demonstrates such basic traits of ornamentation as: narrow superficial lines, elongated impressions of notched stamps; lines plotted by such stamps; frequent ornamentation of internal edge of pottery lips by comb impressions or lines. In most cases vessels with such ornamentation were made from clay with temper of coarse-grained mineral admixture, including quartz gruss and feldspar stone.

Similar way of ornamentation is in some Savran’ complexes of Buh-Dnister Culture (Gard 3) and absent in others (Cherniatka, Savran’). Identical C14 dates of these sites allow thinking that evolving of Samchyntsi chronological period of the culture is impossible. The Samchyntsi characteristics are only special style of ornamentation which got to Buh-Dnister culture area from outside. It does not combine with the local ceramics decorated by deep wide lines in the northern part of the area, and there are vessels with syncretic traits in its southern part. A southern origin of Samchyntsi pottery can follow from it. Graphite in clay of some Samchyntsi type pots connects its making with territory to South from Zavallia graphite deposit. Early C14 dates of Girgeve site and Rakushechniy Yar site, inventory of which contains the ceramic with comb ornamentation, can indicate sources of this tradition.